

A „pesti nyelv“.

1. Mindenki előtt ismeretes, hogy a pesti ember társalgási, sőt nem egyszer írott nyelve is általában sok tekintetben eltér a nem pesti magyar köznyelvtől. Az átlagos pesti ember igen sok olyan szót, de főként kifejezést és mondat-tani fordulatot használ, mely a legtöbb magyar ember nyelv-érzéke előtt hibásnak, magyartalannak, idegenszerűnek tűnik fel.¹ Ez az idegenszerű, sőt a beavatatlanok számára sokszor érthetetlen szó- és kifejezésekészlet, amelyet a puristák annyiszor megróttak és megrónak, különböző eredetű és különböző társadalmi osztályokból indul ki.

A pesti ember nyelvében található idegen szavak, valamint főképen a magyar nyelvszokással ellenkező s így bántó, idegen, német fordulatoknak szó szerint való magyarra fordításai nagyrészt abban lelik magyarázatukat, hogy a gyorsan magyarosodó főváros német eredetű, anyanyelvű és műveltségű lakossága, továbbá a betelepült s túlnyomóan ugyancsak német anyanyelvű zsidóság a magyar nyelvet csak fokozatosan tanulta meg, s hiányos nyelvtudása a német mondat formájában megfogamzott gondolatot sokszor nem tudta megfelelő magyar formába önteni.² Ebben a magyar anyanyelvűnek még nem mondható, de már magyarul beszélő társadalomban aztán egy egész sereg német szó s főképen németes fordulat honosodott meg. Ez a körülmény a teljes elmagyarosodás után is bizonyos ingadozó, tágabb lelkiismeretű nyelvérzékot teremtett. Azonkívül, bár az irodalmi nyelv s az ép nyelvérzékű vidékekkel való társadalmi érintkezés következtében a barbarizmusok egyike-másika elpusztult, ilyen calque-ok, idegenszerű kifejezések mai napig is szakadatlanul keletkeznek, minthogy Budapest polgári társadalmának jelentékeny része még ma is tud németül, noha azt már nem mint anyanyelvét beszéli. Ez idegenszerűségek a társadalmi érintkezés, de meg a túlnyomóan pesti, hiányos nyelvérzékű emberek szerkesztette újságok révén sokszor igen gyorsan terjednek, nem egyszer még Budapesten kívül is, sőt sok közülük végleg meggyökeresedik a magyar köznyelvben is. Minden magyar antibarbarus részletesen tárgyalja az ilyenmű elemeket, amelyek lehetnek szavak, pl. *Jess, gúnyár* (Spottpreis), kifejezések, pl. *közös nevezőre*

¹ Természetesen akad Budapesten is szép számmal olyan irodalmi műveltségű ember, aki távol áll ettől a beszédmódtól, melynek „pesti“ jelzője általában gúnyos, pejorativ értelmű; de viszont tagadhatatlan, hogy a lakosság nagy részének nyelve szókincs, nyelvhelyesség szempontjából igen sok kifogás alá esik, s a vidékről Budapestre telepedő ember szójárása sokszor hamarost gyökeresen átalakul. Másképen látja a dolgot HORVÁTH JÁNOS: MNy. X, 302 kk., de 1916 óta a helyzet nagy mértékben meg is változott.

² A kiinduló pont sem volt a magyar nyelv tiszta forrása, hisz a negyvenes—ötvenes évek magyar társalgó és hírlapi köznyelve is telve volt hasonló idegenszerűségekkel.

hozni, mondatklisék, pl. *nézd, hogy elmenj innen*, mondat-tani fordulatok, pl. *a Dunaparton megtalálták a holttestet, melyet a halottas kamrába szállítottak* stb. A Magyar Nyelv megindulásától kezdve küzd ellenük.¹ Dolgozatomban nem ezekkel óhajtok foglalkozni.

2. Míg a fent említett szavak és kifejezések keletkezésével nyelvészeink, már csak nyelvtisztasági szempontból is, sokat foglalkoztak s foglalkoznak, van a pesti nyelvnek olyan eleme, amelyet eddig nem méltattak kellőképpen figyelemre. Mint minden nagy városnak, úgy Budapestnek is alsóbb társadalmi rétegeiben kifejlődött egy különleges nyelv, melynek grammatikai rendszere csaknem teljesen azonos a köznyelvével, szókincese azonban az átörökölt köznyelvi szókincestől többé-kevésbé eltér. Ebből a nyelvváltozatból szakadatlan szívárog-nak be szavak a városi polgárság társadalmának a nyelvébe, innen csetleg az egész köznyelvbe, sőt az irodalmi nyelvbe is.

Ezt, a magasabb társadalmi osztályok, valamint a paraszt-ság nyelve számára többé-kevésbé érthetetlen szavakkal meg-tűzdelt nyelvet általában francia szóval jargonnak, vagy argotnak szokták nevezni. Az elnevezés azonban nem egészen helyes. Tágabb értelemben s főként gúnyosan, lenézően argotnak, jargonnak szokták hívni minden csoportnyelv szóanyagát, így a mesterségek külön szókincsét meg a tudomá-nyos műszavakat is, azaz minden olyan szót vagy kifejezést, amely az irodalmi és köznyelven kívül keletkezett, úgyhogy beszélnek színházi, sport-, vagy akár filozófiai argotról meg jargonról, de a szó szoros értelmében mind az argot-n, mind a jargonon tulajdonképpen titkos tolvaj-nyelvet, a társadalmon kívül álló elemek részben tudatosan csinált nyelvét, helyesebben szókincsét kell érteni (I. SAINÉAN, *Le langage parisien au XIXe s.* 41 és *Les sources de l'argot ancien* II, 273, 377). Ennek a különleges szókincsnek egésze vagy egy része behatol az említett, pontosabban alig elhatá-rolható alacsonyabb társadalmi osztályok (pl. nagyvárosi munkásság, kispolgárság stb.) köznyelvébe, s az eredmény nem argot ugyan, de argotval átítatott köznyelv. Innen egyes szavak, kifejezések aztán feljebb hatolhatnak magasabb társa-dalmi osztályok nyelvébe, vagy vízszintesen elterjedhetnek nem nagyvárosi lakosság között is. De épen ezáltal szinte megszűnnek argot-szavak lenni, minthogy az argot két fon-

¹ Ez idegenszerűségeknek, főként az újabb időben, van egy változatuk, mely bizonyos fokig tudatos, tréfás szó- vagy kifejezésalkotásnak tekinthető. Előfordul ugyanis, hogy tréfából fordítanak magyarra szószerint német, sőt jargon-német kifejezéseket, mint *mondj már, felvág, mennydörgés a dinnyébe* stb. Ezek közül egyik-másik aztán humoros élet elvesztve, közkeletűvé válik, minden komikus mellékszöve nélkül; legalább is a beszélő nem érzi már a kifejezés komikus hangulatát. E különben is csekélyebb jelentőségű csoport bár némiképpen közelebb áll a pesti nyelv másik eleméhez, az előbbiektől alig különbözik.

tos jegyét, a titkosságot, valamint a csoporthoz kötöttséget elvesztették.

A tolvajok, hamiskártyások, kéjnök, alacsonyabb rendű cigányzenészek stb. titkos nyelve, a tulajdonképeni argot vagy honi nevén egykor nyalavi nyelv, ma linkhadova, hebre nyelv, hóhem nyelv, jassz-nyelv körül nagyon nehéz megvonni a határvonalakat.¹ Végeredményben ennek a szűkebb körű, igazi argotnak szavait az különbözteti meg a többi csoportnyelvek szavaitól, hogy céljuk csak igen kis mértékben fogalmak tisztázása, tárgyak, folyamatok vagy cselekedetek világos, egymástól elkülönítő megjelölése (mint pl. a mesterségszavaké vagy a tudományos műszavaké), hanem sokkal inkább a titkosság, a közérthető beszéd-től való eltérés, a kifejezésmódok elkülönülése.²

Ez a tulajdonképeni argot csak bizonyos mértékben spon-tán, tudat alatti nyelvfejlődés, szóteremtés eredménye, nagy mértékben konvencionális, megállapodáson alapuló nyelvferdítés vagy legalább is önkényes, tudatos vagy félig tudatos szóalkotás. A francia argot történetéből erre adatok is vannak. Tudjuk pl., hogy hajdan a francia argot-t a tolvajvilág külön megbizottjai, az archisuppôt-k vagy cagou-k, kik többnyire escoliers desbauchez voltak, gyártották és újították meg időről-időre, sőt hébe-hóba kongresszus-féléket is tartottak, ahol bemutatták új kifejezéseiket, s valóságos tanfolyamféléket is rendeztek az új szókincs megtanítása céljából (SAINÉAN, Les Sources de l'a. a. II, 378).³ Ily módon igyekeztek az argot titkosságát biztosítani. De a magyar argot-szókészletben is egész sereg kifejezés van, amelyet más módon megmagyarázni lehetetlen, csupán kölcsönös előzetes megállapodással. Így pl. a hamiskártyások argotjában a hetes a kártyában: *maga jön*, a nyolcas: *mondjuk*, a tizes: *lássuk csak*, a zöld: *tessék*, a makk: *bátorkodom* vagy a tolvajok

¹ Eredetileg minden valószínűség szerint ez a link nyelv is különféle csoportnyelvekre bomlott. Így JENŐ—VERŐ (A magyar tolvajnyelv és szótára. 1900. 31) megkülönbözteti: 1. a közönséges tolvajok, 2. a hamiskártyások, 3. a csrkfogók, 4. a kéjnök, 5. a lókupecok nyelvét (ez utóbbi a legmagyarosabb). Ma már a legtöbb esetben (kivéve a tolvajlasi és kártyázási műszavakat) nem igen lehet megállapítani az eredeti kiinduló pontot, sőt azt sem lehet ellenőrizni, mire alapítják VERŐk megállapításaikat.

² Ilyen titkos nyelvek bárhol fejlődhetnek, s nemcsak magasabb műveltség velejárói. Így pl. gyakran a négerek között a titkos nyelvek használata (M. DE AFOSSE, Les civilisations négro-africaines 83).

³ Ezeknek az adatoknak megbízhatóságát többen kétségbevonták, így egyebek közt DAUZAT (Les argots 19), kinek fejtegetése azonban nem egészen meggyőző. Minden argotnak sok eleme van, mely csak kölcsönös megállapodáson alapulhat, sok olyan, amely a félig-meddig tudatos szóalkotás nyomait magán viseli, de viszont túlzás lenne azt állítani, hogy minden argot-kifejezés ilyen megállapodás vagy tudatos szóferdítés eredménye. Az argot-szókincsnek is igen nagy, talán nagyobbik része a minden beszédre érvényes tudattalan vagy alig tudatos pszichológiai folyamatok hatása alatt keletkezik, s továbbfejlődése is nagy mértékben alá van vetve a nyelvfejlődés általános törvényeinek.

nyelvén *eménk* 'miénk', *eték* 'övék', *alma* 'nem' és sok más. Nem összebeszélésen alapuló, de nyilván tudatos szóalkotásra még több bizonyíték akad. Ilyen pl. *aviatikus* 'foglalkozás nélküli egyén', azaz 'aki a levegőből él' és sok más.

E tudatos, titkos elemek különböztetik meg egyebek között az argot-t a nyelvjárástól. (Másként, de tévesen látja e dolgot DAUZAT, *La langue française d'aujourd'hui* 21 kk. és *La vie du langage* 192 stb.¹) Másrészt spontán, tudattalan vagy félig tudatos szóalkotásnak is tere van az argotban. A két elem arányát azonban, a sok kétes eset miatt, meghatározni lehetetlen.

Olyan országokban, melyekben az argot igen régi, sok százados *multra* tekinthet vissza, így pl. Franciaországban, tulajdonképeni tolvajnyelv vagy hozzá hasonló titkos nyelvek voltaképen nincsenek, mert egész szókincsüket már beleöntötték az alacsonyabb, de tisztességes társadalmi osztályok beszédébe is. Itt tehát argotról eredeti értelemben már nem lehet beszélni (SAINÉAN, *Le langage parisien* 46). Nálunk azonban ez a folyamat, bár előrehaladottabb állapotban van, mintsem sokan gondolják, még távolról sem ment végbe teljesen, úgyhogy nálunk a tulajdonképeni tolvajnyelvet, valamint a többi különnyelvet nem lehet azonosítani még a nagyvárosi alacsonyabb rendű köznyelvvél sem. Ez utóbbin csupán az argot-szókészletek mind nagyobb mértékű behatolását lehet megállapítani. Az esetek jelentős részében a beszélő határozott tudatában van annak, hogy ő nem rendes, hanem „link“ nyelvi szót használt, azaz az argot-szavak egy része még mint idegen szó szerepel ebben a nyelvben. Megjegyzendő, hogy a magyar tolvajnyelv nem Budapest specialitása, hanem előfordul egyéb helyeken is, mindenütt, ahol titkos bűnözők nagyobb számban összeverődnek. Adatokat csak Szegedről (Csillagbörtön!) ismerek. A Nyr.-ben (XLIII, 233) közölt kis szójegyzék nagyjában azonos a pesti tolvajnyelv megfelelő szókészletével, bár van benne oly szó is, mely a pestiben ismeretlen (vagy feljegyzetlen), így *deses* (vö. cigány *des* '10') '20 korona', *cajetni*, *cajes* (kiejtés?) 'enni, étel' (vö. Pesten *kajálni*, *kajesz* 'ua.'). egyes szavak meg részint kissé módosult formában, részint más értelemben szerepelnek, így *zsöllér*: Bp. *söllni* 'ruha', *puccantó*: Bp. *pukkantó* 'pisztoly', *haulem* 'rendőrség': Bp. *hajlem* 'kórház', *komédiás* 'vásári erszénydob': Bp. 'csaló', föltéve persze, hogy a közlés megbízható.

¹ Természetesen egyéb különbségek is vannak argot és nyelvjárás között. Így pl. az argot majdnem kizárólag csak szókincsben tér el a köznyelvtől. Az argot eredeti állapotában csak második nyelv szerepét játssza, míg nyelvjárási területen, ha a nyelvjárás nem egyedül használt nyelv, a köznyelv a mesterségesen megtanult második nyelv. A nyelvjárás egy bizonyos földrajzilag körülhatárolható területen, az argot egy-egy embercsoportban, sokszor szétszórt területen él; vö. a budapesti és a szegedi argot azonosságát. (Nyr. XLIII, 233; vö. még DAUZAT, *La vie du langage* 179 kk.)

3. A többször említett alacsonyabb szintű köznyelv azonban nemcsak a valódi tolvaj argotból, a link hadovából táplálkozik, hanem egyéb csoportnyelvek is öntik beléje szavaikat. Egyes, többé-kevésbé zárt egységeket alkotó emberi közösségekben, mint a kaszárnyák lakói, bárók, sportpályák látogatói közt, színházak világában, iskolák nyüzsgő diáknépében, vadásztársaságokban stb. a különleges helyzet vagy a sajátos együttes tevékenység kitermel egy egész sereg pregnáns kifejezést, amelyet a köznyelv rendes szókészlete segítségével sok esetben valóban csak körülírással lehetne helyettesíteni. Az így keletkezett szavak és kifejezések is jelentős forrásai a nyelvalakulásnak.

A tulajdonképeni argot és ezen sport-, kaszárnya- stb. terminológiának nevezhető szócsoportok között állanak ugyancsak az imént említett közösségekben (diákság, sportolók, vasmunkások stb.) keletkezett játszi, tréfás hangulatú szavak, amelyek szintén nem fogalmak elhatárolását célozzák, s részben szintén félig-meddig tudatos alkotások, de a titkosság nem annyira lényeges tulajdonságuk, noha savuk-borsuk csak a beavatottak számára van. Ilyenek pl. az Eötvös-Collegium egészen szűk csoportnyelvéből a következő kifejezések: *dögész* 'természetrajz szakos' (elterjedt az egyetemen is), *családapa* 'egy lakosztály főnöke' vagy a ma már kihalt *gacsos* 'tojásos galuska', *láthatatlan leves* 'tápióka-leves' stb.

Az előbb említett terminológia-szerű szavak meg a játszi elemek közti különbséget a sportnyelvből vett példán próbálom megvilágítani. A *póling* 'labda' vagy a *sufni* 'goal' szavakban a csoportnyelvi szó értelmi tartalma teljesen azonos az értelmező szóéval, legfeljebb érzelmi hangulata más, de az is többnyire csak a szó keletkezése idejében, mert ha a szó megél, tréfás hangulati velejárója letörlődik róla épen azok számára, akik élnek vele, s legfeljebb azok számára marad meg, akik ritkán hallják (ha ugyan egyáltalában megértik). Ellenben ilyen kifejezés, mint *gyertyát rúgni* 'a labdát függőleges irányban felrúgni' vagy *fejelni* 'a labdát fejjel továbbítani' pontos, a beavatottak számára félreértést kizáró megjelölés, azaz sportműszó. Néha nehéz eldönteni, hogy egy-egy szó melyik kategóriába tartozik, ilyen pl. *csőrözni* vagy *csőrrel rúgni* 'a labdát a cipő orrával (tehát nem, mint rendesen, a lábfej külső vagy belső részével) továbbítani'. — E különböző csoportnyelvek a tulajdonképeni argotval oly sok rokon vonást mutatnak, hogy némi szabadsággal szintén argotnak nevezhetők, s így beszélhetünk kaszárnya-, sport-, diák- stb. argotról is.¹

¹ Van az alsóbbrendű köznyelvnek még egy fontos eleme: a magasabb társadalmi osztályokból lekerülő, főként idegen szavak elferdített alakjai, melyeket KOSZTOLÁNYI DEZSŐ szegényszagú szavaknak hív. Ezek a „versunkenes Kulturgut“-nak tekinthető szavak azután néha elferdített formájuk-

4. A tulajdonképeni argot és mindezek az argot-szerű csoportnyelvek nemcsak a köznyelvre gyakorolnak állandó hatást, hanem egymás között is szoros kapcsolatban vannak. A nagyváros sűrű érintkezési alkalmai igen vegyes társadalmi elemeket hoznak össze; így pl. sportpályákon — nemcsak testi, de sokszor lelki pongyolában is — katonák, diákok, munkások stb. sűrűn kerülnek összeköttetésbe egymással, de nem egyszer az igazi argot világától nem messze eső egyénnel is. Mindennek következtében a különböző argot-k határai elmosódnak, s ma már sokszor lehetetlen eldönteni, hogy egy-egy szó vagy kifejezés honnan indult ki. A sokféle érintkezési lehetőségből magyarázható pl., hogy míg egyrészt pesti diákjaink beszéde hemzseg a jassz-nyelv szavaitól, másrészt a régi magyar diáknyelv egy-egy szava felbukkan a tolvajnyelvben. A háború különösen előmozdította a kölcsönös kicserélődést; pl. a katonai argot *faszolni* szava ('kapni' értelemben) ekkor ment át az argotha, míg a link nyelv *lógni, lógós* szava ekkor vált a katonanyelv jellegzetes szavává. Az, hogy egy-egy szó milyen argot-változatból indult ki, végeredményben nem a legfontosabb kérdés, mivel valamennyinek a szókincse hat a fővárosi köznyelvre, másrészt meg az új szók, kifejezések keletkezése valamennyiben ugyanazon a módon megy végbe. Mindegyikükben egyaránt az emberi közösségekben rejlő ősi nyelvteremtő és nyelvmegeújító erő nyilvánul meg, s mindegyikükben az új szó keletkezésének tudatos vagy tudattalan oka kisebb mértékben új fogalmak megjelölésére, gyakrabban új értelmi és affektív árnyalatok kifejezésére, leginkább azonban az elkülönülésre való törekvés. Az utóbbi törekvéseknek persze az argot közismertté válása igen súlyos akadálya. Ezért változik az argot-szókincs igen gyakran. Az új szavak keletkezése azonban nem tud lépést tartani az elterjedés mértékével, s így lehetetlen megakadályozni azt a folyamatot, amely Franciaországban már befejeződött, s amely nálunk is valószínűleg a szó szoros értelmében vett argot megszűnésére fog vezetni.

Minthogy az alsóbb néposztályoknak argot-szavaktól hemzsegő nyelve az esetek túlnyomó részében csak közvetítő a köznyelv felé, s állományának alapja a tulajdonképeni jasszok titkos nyelve meg a többi csoportnyelvek szókészlete, a szó eredetét, keletkezésének módját magában a link nyelvben vagy az argot-szerű csoportnyelvekben kell megvizsgálnunk.

ban újra felmennek magasabb társadalmi színvonalon élő emberek nyelvébe is Ilyen szavak pl. *inekció, isiász, standapé* vagy éppen *standa pityere, összekompromittál* (egy ügyvéd használta komoly törvényszéki tárgyalás alatt), *Rókus, sztátuszrendezés* stb. Ezek a szavak abba az úrhatnásági kategóriába tartoznak, mellyel RÉRHEI PRÍKKEI MARIÁN foglalkozott (MNy. II, 251 kk., 289 kk.). Mi nem tárgyalhatjuk őket bővebben, bár az argot-szókészlet kialakulásához is hozzájárulnak.

5. Ezeknek a különös nyelveknek a tanulmányozása már csak a szókeletkezés, nyelvbővülés elvi szempontjaiból is igen érdekes, hiszen itt a szemünk előtt végbemenő folyamatról van szó, amelynek így nem egyszer minden fázisát megfigyelhetjük. De fontos e probléma megvizsgálása a köznyelv szempontjából is, hiszen szakadatlanul szívárogna a budapesti *koivn*-ba az argot-szavak. Igaz, hogy ezek jobbára csak kérés-életűek, de egyikük-másikuk meggyökeresedhetik, sőt az irodalmi nyelvbe is behatolhat. Az angol (amerikai) társalgó nyelvbe, a francia köz- és irodalmi nyelvbe évszázadok óta, de különösen az utolsó ötven év alatt rengeteg argot-kifejezés hatolt be (vö. SAINÉAN, *Les sources indigènes de la l. fr. passim*). A spanyol irodalomban már Cervantes a Don Quijote-ban (I, xxij) és „*Rinconete y Cortadillo*“ c. novellájában használ argot-kifejezéseket. Miután a francia udvarban a XVIII. században uralkodó argot-divat hamar letűnt, a romantikusok óta különösen Hugo és Sue kezdeményezésére a francia irodalomban is mind nagyobb szerepe jut az argotnak, úgyhogy a modern francia irodalomnak nem egy terméke érthetetlen az alsóbb rendű, argotikus nyelv ismerete nélkül (vö. Barbusse, Courteline, Carco, Galtier-Boissière stb.). Ugyanez a jelenség, bár jóval kisebb mértékben (a mi argot-nk fiatalabb) a magyar nyelvben is megfigyelhető. A *pali*, *pasi*, *andris*, *zsarú*, *strici*, *guba*, *smonca*, *link*, *stramm*, *vas*, *dumál*, *megvág*, *elpucol*, *bedől neki*, *bukik rá*, *kinn van a vízből* és tömérdek más, ma már, ha nem is általánosan használt, de legalább Budapesten általánosan megértett szavak, sőt pl. a *mozi* vagy a *becsapni* ige, úgy látszik, végleg bevonult a köz-, sőt az irodalmi nyelvbe is.¹ Jókai egész kis diák-argot-szótárt ad, Arany János is használ kártyás-argot szót, s pl. Ambrus Zoltán tárcacikkeiből és karcolataiból a kilencvenes–kilencszázas évek lóverseny-argotját úgy szólván tökéletesen meg lehet ismerni. Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Szép Ernő, Heltai Jenő és sokan mások a tulajdonképeni jassz-nyelvet is bőven felhasználják. Igaz, hogy az irodalomba való ilyen ideiglenes behatolás egyáltalában nem jelenti a szó meggyökeresedését, hiszen ilyen szavakat leginkább csak kuriózumképen vagy jellemző eszközül használnak (bár pl. Szép Ernő már jóval tovább megy, vö. Lila akác), s pl. a *kártya nem fest* (Arany, Hídatvatás) kifejezés ma már ismeretlen: de ezzel az első lépés, a nehezebb, már meg van téve, s a többi bizonyára jönni fog. Bármint vélekedünk is a dolgról, lehetetlen letagadni, hogy az argot-kifejezések mindig nagyobb és

¹ A Pesti Napló 1904-i karácsonyi számához adott egy mellékletet „A pesti tájszólás kis szótára“ címen, melynek névtelen szerzője megjegyzi, hogy nem vette fel azon tolvajnyelvi szavakat, „amelyek nem mentek át a legszélesebb körű közhasználatba“. E több mint 200 szót tartalmazó gyűjteményben már meglepően sok a tolvajnyelvi eredetű szó.

nagyobb fontosságra vergődnek a köz- meg az irodalmi nyelv szempontjából is. Épen ezért meglepő, hogy nyelvészeink aránylag csekély figyelemre méltatják e szóanyag keletkezését és fejlődését. A magyarországi argot újabb volta lehetővé tenné, hogy keletkezésének kezdetlegesebb fázisában figyeljük meg. Igaz, hogy a tárgy nem látszik valami rokonszenvesnek, mert nálunk a jassz-nyelv tagadhatatlanul jóval kevésbé közel áll a magyarság lelkületéhez, mint pl. a francia argot a francia népéhez, de viszont állandóan, mind nagyobb és nagyobb mértékben magyarosodik.

Dolgozatom a magyarországi argot-kkal foglalkozik, a nélkül persze, hogy a kérdést ki akarná meríteni. A megbízható előmunkálatok hiánya, de meg e cikk keretei is lehetetlenné teszik ezt, s hivatottságot sem érzek rá. Inkább a figyelmet akarom egy pár problémára felhívni, s ha valakit meg tudtam győzni arról, hogy e kérdés tanulmányozása érdekes és fontos feladat, céloimat elértem. Példáimat nem csak a mai argotból merítem, hiszen e szavak keletkezése minden időben azonos módon ment végbe. Így az 1782-ből való legrégebb magyar tolvajnyelvi szójegyzékben *kosznya* (*kasznya*?) 'szoknya', *szőrös* 'bunda', *kaparó* 'tyúk', *pergő* 'kocsi', *szürhordó* 'kondás', *fazék* (?) 'tej', *kutya* 'hajdú' stb. teljesen ugyanolyan szóalkotási típusok, mint a mai *zímó* 'mozi', *bajúszos* 'macska', *mekegő* 'birka', *robogó* 'vonat', *tollas* 'csendőr', *boríték* 'pénz', *kuvasz* 'rendőr' stb. De meg az a körülmény, hogy ugyanezen szójegyzék, valamint egyéb régi emlékeink néhány szava a mai jassz-nyelvben is megvan, kétségtelenné teszi, hogy itt az argot fejlődésének egységes, szakadatlan folyamatával állunk szemben.

6. A francia argot (jargon stb.) nyomai a XIII. századig mennek vissza, az olasz *furbesco* (*lingua zerga*) legrégebb emléke a XV. századból való, a német *rotwelsch*-é meg az angol *cant*-é a XVI., a spanyol *germaniá*-é a XVII. századból, s ennek megfelelően ezekben a nyelvekben az argotnak jobbra igen nagy irodalma van (l. DAUZAT, *Les argots* 171 kk. és a régebbi irodalomra még JENŐ—VETŐ, *A magyar tolvajnyelv* 44). Nálunk a jassz-nyelv irodalma igen szegény, s maga a tolvajnyelv sem régi: bár Oláh Miklós már 1536-ban említ egy titkos koldus-nyelvet, a *simándi lingua caecorum*-ot (TOLNAI: MNy. XVIII, 38), legrégebb emléke a fentebb említett XVIII. századbeli szójegyzék. Ezt a szójegyzéket, mely az eredeti feljegyzés szerint vásári tolvajok titkos szavait tartalmazza, Jablonczay Petes János, a Hajdúkerület főjegyzője, készítette 1782-ben. A szójegyzéket, mely nyomtatásban is megjelent volt, hárman is kiadták egymástól függetlenül: SIMAI ÖDÖN Dugonics nyomán: Nyr. XXXII, 399 kk., azután GYÖRFFY ISTVÁN a türkevei városi levéltár jegyzőkönyvéből: Nyr. XXXIX, 328 kk., végül

BALASSA JÓZSEF egy XVIII. századbéli kéziratos könyv alapján: Nyr. LIII, 5 kk. és a SZIRMAY ISTVÁN-féle „A magyar tolvajnyelv szótára” bevezetésében. GYÖRFFY nem ismerte a SIMAI-féle közlést, BALASSA pedig sem a SIMAIÉt, sem a GYÖRFFYÉt. Talán ez az oka, hogy bár a három kiadás szóanyaga ugyanaz, az olvasatok között igen lényeges eltérések mutatkoznak. A nyomtatott kiadás sem mértékadó, mert abban több nyilvánvaló sajtóhiba van. A szójegyzék a továbbképzéseket és összetételeket is számítva 74 szót tartalmaz, s ezek közül a mai idők vagy legalább is a közelmúlt tolvajnyelvben is megvan 25,¹ néhány kifejezése meg egészen általános lett.² Ez a szójegyzék azonban annyiban tér el a mai magyarországi jassz-nyelvtől, hogy jóval több mint fele kétségtelenül magyar eredetű,³ míg a mai jassz-nyelvben az idegen elem aránya jóval nagyobb. De idegen szó vagy szóelem itt is akad, így német (pl. *kajzer* 'zsiványok kisbírája', *czaltovaj* 'fizess', *hontirozd* 'tagadd'),⁴ szláv (*komnyik* 'orgazda, szlepritska' 'katona' vö. mai jassz-nyelvi *slapic, czaltovaj*), cigány (*rúhi* 'csapás', *puczika* 'ruha', *haduvál* 'kikiált'). Sőt megjelennek a mai jassz-nyelvben olyan fontos szerepet játszó jiddisch-héber szavak is (*pledi* 'szaladj' vö. *plétegehen* 'megszökni', *czoff* 'egy forintos' vö. *zóf* 'forint' < héb. צוף 'arany'). Néhány latinos szó nyilván arra mutat, hogy kicsapott diákok is akadhattak a „vásári tolvajok” között, s így a diáknyelvek is érintkezhettek a tulajdonképeni tolvajnyelvvél: *kanafória* 'akasztófa' vö. lat.-gör. *canephoros, cunephora* 'kosárhordó leány, kosárhordó leány szobra', *singula* (*singyula*) 'k . . . a', *profitorium* 'vármegye kenyere', *posterium* 'tömlöcz', *delivator* (vö. *diktator* MNy. IV, 269) 'bitskás Tolvaj'.

¹ Mégpedig a következők: *fejes* 'tiszt úr', ma 'úri ember, detektiv', *sógor* 'német', *gagyi* 'arany', ma 'gyűrű', *perge* 'kotsi vagy szekér', *leves* 'ezüstpénz', ma 'pénz', *megruházni* 'verni v. csapni', *rúhi* 'csapás', *ne haduválj* 'ki ne kiáltsd', ma 'ne beszélj', *kigyó* 'tüsző', ma 'öv', *gyertyázz* 'vigyázz', *feltevő* 'kalap', *felrántó* 'csizma', *lobogó* 'keszkenő', *topánka* 'bor, pályánka', ma csak az utóbbi, *puczika* 'ruha', ma *pucija* v. *pucuja, jordán* 'zsidó', *czaffka* 'k . . . a', ma néha 'nő' is, *kuksi* 'vásár', *posterium* 'tömlőc', *füles* 'ló', *pledi* 'szalagy', ma *pledli* 'megy, menjünk', *plédiz* 'szökik', *meg kapturáltak* 'megfogtak', ma *megkapdordáltak, gyertya ég* 'vigyáznak', *czoff* 'egyforintos', ma *zóf* 'ezüstforint'. Sőt talán *hontirozd* 'tagadd', ma *hantálni* 'beszélni, hazudni, udvarolni'. BALASSA a mai tolvajnyelvben csak 19-et (Nyr. i. h.), illetőleg 18-at (SZIRMAY) talál fel ezek közül; ennek oka részben hibás olvasása, részben a SZIRMAY-féle szógyűjtemény hiányos volta. Egy-kettő azonfelül, úgy látszik, elkerülte a figyelmét.

² Ilyen *puffra innya* 'hitelbe innya', *balék* 'az ura vagy férje', ma 'rászedhető, hiszékeny ember', sőt *lábravaló* 'nadrág', ha ugyan a mai köznyelvi szót szabad innen származtatnunk, s talán *lebernyeg* (? vö. *letergeng, leternyeg* MNy. IV, 268) 'köpönyeg'.

³ Olyan egyezések, mint *kaparó* és a német *Mistkratzer* (mind a kettő tyúkot jelent) a véletlennek tekinthető.

⁴ Meglepi az egyezés még a *nagy víz* 'sokaság a vásárban' és a rotwelsch *See* 'tolvajlási látóhatár', *Seewacher, Seefahrer* 'zsebtolvaj' között.

Szinte egészen bizonyos, hogy a magyar tolvajnyelv sokkal régebbi időre nyúlik vissza. A fentebb említett 1536-i adat is ezt bizonyítja, de meg alig is képzelhető el, hogy a XVI—XVII. század martalócvilága ne termelt volna ki valamelyes külön szókészletet. Hasonlóképpen valószínű, hogy egyéb csoportnyelvek, mint a katonai vagy a diák-argot szintén régi multra tekintenek vissza. Talán nem túlságosan vakmerő dolog annak a feltevése, hogy a *labanc*, *tokos* s efféle szavak a XVII. század magyar katonai argotjából indultak ki. E téren igen sok a tenni való, s valószínű, hogy a lelkiismeretes vizsgálat eredménye nem lenne negatív.

A XIX. század elejéről való az az egi szójegyzék, melyet HEINLEIN ISTVÁN közölt.¹ E 71 szót tartalmazó szójegyzék az előbbivel oly sok rokonságot mutat, hogy bár az eredeti feljegyzés szerint egi gyűjtés, valószínűleg az előbbi ismeretével készült. A Petes-félet ugyanis a Hajdúkerület több törvényhatóságnak megküldte (CSEFKÓ GYULA: MNy. XXI, 71). Az 1782-inek néhány kifejezése hiányzik benne, de viszont néhány új szó, szóalak és jelentés is felbukkan.²

Ezen két szójegyzék után hosszú évtizedekig nem hallunk a magyar tolvajnyelvről. Pedig hogy megvolt, az kétségtelen; a régi és a mai között való nagy számú szóegyezés másképp megmagyarázhatatlan lenne. Irodalmunk a tolvajnyelvet nem említi; átolvastam pl. Nagy Ignácnak „Magyar titkok“ c. regényét, de egy fölöttébb kétes példán kívül semmit sem találtam benne, pedig francia mintája, a „Mystères de Paris“ nem fukarkodik az argotval. Kuthynál azonban akad néhány tréfás-színes népies kifejezés, mely talán a betyárság nyelvétől nem idegen.³

A betyárvilág titkos nyelvére vonatkozó gyér, de nem érdektelen adatokat JENŐ és VETŐ gyűjtötték össze (i. m. 20 kk.). Szerintük a betyárok titkos beszéde főként álnevek alkalmazásában állott. Közölnek is egy mondatot ebből a beszédmódból, s e példából kitűnik, hogy az ilyen álneveken alapuló titkos beszéd sokkal bonyolultabb, mint a tolvajnyelvek általában. De csaknem bizonyos, hogy voltak a betyároknak közszaivaik is, s így igen valószínű, hogy a *kapcabetyár*, *félkékzalmár*, *kéményszámoló*, *ötön venni* 'öt újjon venni, azaz lopni' stb. kifejezések, bár azóta elterjed-

¹ MNy. IV, 268—9.

² Ilyenek: *bak* 'asszony cinkosa', *koja* 'kenyérsütő', *dorka* 'k...a', *első tiszt* 'lakatos', *második tiszt* 'tiszt[t]artó', *harmadik tiszt* 'kasznár', *rikkancs* (*rikkantó* 1782.) 'kacsa', *csahogó* (*csatsogó* 1782.) 'kutya', *balik* 'cinkos'? ('az ura vagy férje' 1782.), *mester* 'hóhér' stb.

³ Így pl. *patyolatszuka* (Hazai Rejtelmek I, 11) 'szép fiatalasszony', *rekruta* (I, 13) 'juhászkutya', *kállai hűrös* (I, 51) 'börtön', *tótház* (I, 54) 'kaszárnya', *ötön vesz* (I, 104) 'lop', *bujdos* (I, 256) 'kutya', *czanga* (II, 150) 'rongy nő' (vö. MTsz. *canga* és *canda*).

tek, tőlük erednek. Azt hiszem, hogy szorgos kutatás itt is még igen sok adatot vehet felszínre.

Mintegy 6 lapra terjedő szótárt tartalmaz egy 1862-ben megjelent füzet: „A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együtt való hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéséül összeíratott és kiadatott a köznépek óvakodási hasznára és a rossz emberektől való őrizkedésére Toronyai Károly által Békéscsabán, Pesten“. Ez együgyű könyv közel 180 szavas jegyzéke rendkívül becses emlék. A szókincs még nagyrészt magyaros, de már az idegen elemek jelentős behatolását tanúsítja.

1888-ban jelent meg BERKES KÁLMÁNTÓL „A tolvajélet ismertetése“, amely sok érdekes adaton, szokáson kívül budapesti magyar és német tolvajnyelvi szövegeket, párbeszédet, dalokat és nagyobb szótárt is közöl. Ez a szótár sok érdekes adatot tartalmaz, s a JENŐ—VETŐ-féle, utána megjelent szótárnak jelentős részét teszi. Hibája, hogy a szójegyzék javarészt képező német tolvajnyelvi szavak közül nem jelöli meg azokat, melyek magyar alapszövevényű beszédben is használatosak, mert hogy ezek nagy részét használták, az kiderül a könyv néhány magyar tolvajnyelvi szövegéből. Azonfelül hiányos is a szótár, hiszen magukban a közölt szövegekben nem egy olyan szó fordul elő, mely a szótárban nincs meg. Helyesírása is hol magyar, hol német, sokszor ugyanabban a szóban is, s ez igen zavaró. A szójegyzéket a maga teljességében újra kiadta ENDRŐDI GÉZA „A bűnügyi nyomozás kézikönyve“ c. művében, valamint mintegy 100 szót belőle a Nyr. XXVI, 212 is közöl.

A magyar tolvajnyelvről szóló első komoly és alapos tanulmány JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE már ismételten idézett könyvecskéje (1900.). A körülbelül 1400 szót tartalmazó s a szavak eredetét is jelző szótárt egy 47 lapos gondos tanulmány vezeti be, ahol a szerzők elvi kérdéseket is feszegetnek, jó könyvészetet adnak, mely minden kutatónak nagy segítség, az idegen s a magyar elemek százalékos statisztikáját is összeállítják, tolvajnyelvi mutatóanyagokat közölnek. Nagy hibája ez úttörőnek nevezhető tanulmánynak, hogy elődei adatait úgy használja fel, hogy forrásait nem jelöli meg, továbbá nem jelzi, hogy az illető szó még megvan-e, vagy csak valamely megelőző gyűjteményből került-e a szótárba. E miatt több, a jassz-nyelv fejlődése szempontjából fontos kérdés homályban marad. Becsúszott azonfelül a szótárba néhány köznyelvi szó is (*cinkos*, *csóva* stb.). Alig lehet szemére vetni, hogy etimológiai között egy-két téves is akad¹

¹ Általános hibája, hogy a szó eredetét legtöbbször a szöveg után állapítja meg. Így pl. a *lisztling* 'molnár' mint német, a *brusztol* 'verekszik', *durmol* 'alszik' s tömérdek más hasonló mint magyar elem szerepel; a

(aránylag meglepően kevés!); az argot etimológiája u. i. sokszor igen bonyolult, s a kutató fokozott mértékben ki van téve a tévedés veszélyének. Nagyobb hiba az, hogy a németes alakokról itt sem tudjuk meg, mennyire használatosak magyar alapnyelvi beszédben.

TÁBORI KORNÉL és SZÉKELY VLADIMIR 1908-ban megjelent „A tolvajnép titkai“ c. műve is tartalmaz 400 szavas gyűjteményt. E könyvhöz nem tudtam hozzájutni.

1911-ben a budapesti államrendőrség főkapitányságának bűnügyi osztálya is kiadott egy szógyűjteményt „A tolvajnyelv szótára“ címen. Mindmáig ez a legbővebb szójegyzékünk, a JENŐ—VETŐ-féének alapos kibővítése. Sajnos, itt is hiába keressük a forrás megjelölését, úgyhogy olyan szóról, amely JENŐ—VETŐ szótárában is megvan, nem lehet biztosan megállapítani, vajjon 1911-ben is megvolt-e még, vagy csak előbbi feljegyeztetésének köszöni-e, hogy ide is belekerült.¹ Azonkívül a szótár hangjelölése a legnagyobb mértékben ingadozó; idegen eredetű szavaknál hol német, hol magyar helyesírást használ, ami sok zavart okoz. Végül itt sem derül ki, milyen a tulajdonképeni magyar tolvajnyelv szókincese. Az is meg lehet, hogy a szótár szerkesztői német forrásmunkákat is felhasználtak. Mindezen okokból az adatok némi óvatossággal kezelendők.

Bizonyos mértékben ugyane hibák jellemzik KABDEBÓ OSZKÁR „Pesti jassz-szótár“-át (Mezőtúr, 1917.). Kellő kritikával azonban ez a kb. 1200 szóra rúgó jegyzék (származékok, összetételek, sőt syntagmák beleszámításával) szintén igen jól használható.

Majd 1924-ben jelenik meg SZIRMAJ ISTVÁNNAK „A magyar tolvajnyelv szótára“ c. kis könyve, melyhez BALASSA JÓZSEF írt bevezető tanulmányt. E szótár nagy előnye, hogy előzőitől független, közvetlen gyűjtésen alapszik, s így az 1923—1924. évre biztos adatokat tartalmaz; csak a magyar titkos nyelveket adja, s hangjelölése egységes. Körülbelül 1300 szót tartalmaz (köztük sok az összetétel meg a továbbképzés), de egyáltalában nem teljes. Míg egyrészt sok olyan

mazl 'szerencse' mint héber, ellenben a *mázli* mint német van jelezve. A *piál* 'iszik' igét (< cigány *piel*) magyarnak tekinti, ellenben a *pia* 'maszlag, bolondító', mai jassz-nyelven 'ital' szót cigány eredetűnek mondja, holott ilyen cigány szó nincs ('ital' a. m. cig. *pi íben*); a *pia* tolvajnyelvi elvonás a *piál* igéből, eredeti jelentése 'ital', s ehhez a 'maszlag' jelentés úgy viszonylik, mint a latin *po'tio*-hoz a francia *poison*. De ezeken kívül is előfordul néhány, hangsúlyozom, nem sok tévedés; így pl. szerinte az *englis* 'k rakat' angol, a *biboldó* 'zsidó' (cigány *biboldó*) magyar, a *lácsó* 'jó' (cig. *lacsho*) ismeretlen eredetű stb.

¹ A bevezetésben ugyan az áll, hogy csupán olyan szavak kerültek be ebbe a szótárba, melyek még használatosak, de a hatalmas szóanyagot látva, féltő, hogy a szerkesztők meglehetősen könnyedén kezelték ezt a kérdést.

szó hiányzik belőle, amely ebben az időben használatos volt,¹ viszont nem egy olyan szót is felvesz, amely vagy sohasem volt a tolvajnyelv sajátos eleme, vagy már igen régen közkeletűvé vált.² E kisebb hiányok ellenére ez a szójegyzék igen megbízható és becses adathalmaz.

Jóval rövidebb és az előbbi értékre meg sem közelíti KÁLNAI GYULA—BENDES JÁNOS, „A tolvajnyelv szótára“ (Nagykanizsa, 1926.) c. füzeté. Néhány érdekesebb új adat azonban ebben is akad.³

Az említett műveken kívül némi jassz-nyelvi anyagot találunk elszórva a Nyr. és a MNy.⁴ egyes cikkeiben. Sok anyagot tartalmaznak napilapjaink is, különösen 1910 óta, továbbá sportlapjaink és az államrendőrség Detektiv c. folyóirata; mindez azonban még összegyűjtésre és feldolgozásra vár. A jassz-nyelven megírt többé-kevésbé önkényes műszövegeket (ilyen pl. a Nemzeti Sportban egy időben állandó jassz-nyelvi rovat) a legnagyobb óvatossággal kell kezelni, mert ezek megbízhatóságához igen sok szó fér.⁵ Nem lehetetlen azonban az a furcsaság, hogy egy-egy kifejezés épen mű-jassznyelvi szövegekből indult ki s terjedt el a jasszszavak felvételére hajlamos alsóbb köznyelvben.

Ami az egyéb argot-szerű csoportnyelveket illeti, az újabb időben a diáknyelvvél aránylag legtöbbet foglalkoztak gyűjtőink. DOBOS KÁROLYNAK „A magyar diáknyelv szótára“ c. művének kívül a Nyr.-ben (pl. XXVI, 190, XXVIII, 477,

¹ Igy pl. ugyanebből az időből származó, távolról sem teljes s a mellett jól megrostált saját gyűjtési anyagomnak több mint 100 szava hiányzik belőle, pl. ilyenek, mint *gyapa* 'verés', *gyapázni* 'verni', *bukni rá* 'szerelmesnek lenni vkibe, nagyon kedvelni vmit', *bubék* 'fejtető', *cögli* 'bicikli', *dékesi* 'detektiv', *frász* 'pofon', *klajzi* 'kalauz', *lahizni* 'nevetni', *szujka* 'lopás', *hó* 'paraszt, áldozat', *jingli* 'fiatal uracs', *bruhus* 'dühös', *dagadt* 'kövér', *bedögleni* 'elakadni', *parnósze* 'foglalkozás', *drungaj* (vö. *Dungaj* MNy. XIII, 60) 'dunaparti korzó', *auft!* 'iszkoljunk', *dikhölni* 'látni', *stop!* 'ezt lefoglalom', *penész* 'bosszúság, méreg', *döngi*, *döngő* 'rúgólabda', *tógyer* 'buta', *szipkázni* 'csábítani', *gehengi* 'láb', *etető* 'száj', *kutolni vkivel* 'kijátszani, megcsúfolni vkit', *labardusz* 'láb', *slingli* 'bilincs', *plutyka* 'bor', *szubrett* 'nő' stb. stb.

² Ime mutatóba találok meg egy pár: *mancs*, *mutyi*, *oda süss!*, *kobak*, *ribanc*, *rázni* a *rongyot*, *komázni* stb.

³ Az adatok felhasználásakor a következő rövidítéseket fogom alkalmazni: B. = BERKES i. m., JV. = JENŐ—VETŐ i. m., Sz. = SZIRMAY i. m., R. = az államrendőrség i. szótára, K. = KABDEBŐ i. m., KB. = KÁLNAI—BENDES i. m., E. = az egri szójegyzék, T. = TORONYAI i. m., sgy. = saját gyűjtésem. Minden szónál nem említem meg valamennyi forrást, hanem többnyire csak a legújabbat vagy a legmegbízhatóbbat.

⁴ Az eddig említetteken kívül pl. Nyr. XL, 126, XLII, 170, 172, 278, XLIII, 439, XLIV, 77, XLVIII, 89, L, 63; MNy. XI, 422. XII, 351, XIII, 60, 91, 96, XIV, 162, 203, XVI, 39, 96, XXI, 72, XXV, 374.

⁵ Jókainak „Aki kétszer halmak meg“ c. regényében (Cent. kiad. I, 175—6) van ilyen „tolvajnyelvi“ szöveg, melynek minden egyes szava az író fantáziájából pattant ki. De még BERKESNEK különben igen érdekes tolvajnyelvi párbeszédei is sokszor a komikumig valószerűtlenek.

XXXVII, 126, 281, XLIII, 334, XLIV, 335, XLV, 141, XLVI, 244, LIX, 219) több kisebb szógyűjtemény van, melyekből jól megállapítható, miként hatol be mindig jobban a jobban a diáknyelvbe a tolvajnyelv, főként Pesten, de, bár lassabban, vidéken is. Erre nézve különösen becses VELLEDEITS LAJOS Szógyűjteménye (MNy. XIII, 60, 91), amely már arra mutat, hogy a pesti diáknyelv külön szóincse a jassz-nyelvtől csak mennyiségben különbözik, s amely ezért a jassz-nyelvnek is becses forrása.

A régebbi diáknyelvre elszórtan szintén találhatunk néhány adatot. Így JÓKAI „És mégis mozog a föld“ c. regényének elején a mult század eleji debreceni diáknyelvből közöl csaknem félszáz szót;¹ természetesen a szavak hitelességét s igazi korát ma már nehéz eldönteni. De nemcsak Debrecennek volt meg a maga diák-argotja. Így pl. a pápai ref. kollégiumban a negyvenes években a diákok a burgonyát *tüzkő*, a répát *koporsószeg*, a kását *paripa*, a köményes levest *kefe* néven nevezték (l. Ifjú Évek 1931. febr. 149. l.). Hasonló adat elszórtan még bizonyára nem egy akad.

A magyar katona-argot jóformán ismeretlen. A régi vitézi élet néhány emlékével foglalkozik KERTÉSZ MANÓ érdekes cikke (MNy. XII, 353, 387), de egészen más szempontból. A Nyr. katonanyelvi cikkei inkább a katonanyelv német műszavaival foglalkoznak (úgyszintén BALASSA, Die neueren Spr. 1919. 359). A MNy. foglalkozik egy-egy szóval (pl. XII, 144, 179, IX, 468 stb.), rendszeres gyűjtésről azonban szó sincs. Itt is irodalmunkban elszórva található néhány adat. Így pl. TÖMÖRKÉNY (Förgeteg János, mint közérő. 1905. 34—5) a boszniai okkupáció ideje tájáról a következő magyar katona-argot szavakat és kifejezéseket közli: *pipa* 'kanál', *kanál* 'pipa', *zöld nadrág* 'kék nadrág', *dögész* 'szanitész (egészségügyi katona)', *kocsis* 'huszár', *pék* 'jäger', *lovaspék* 'a vadászok hornistája', *ujspanyol* 'a regimenchanda csehei', *öreg* 'kapitány', *csirke* 'kadét', *kis bolond* 'hegyi üteg', *nagy bolond* 'mezei ágyú', *ménkü* 'várágyú', *szamár* 'bosnyák', *dupla szamár* 'hegyi trén katona, ki öszvért vezet', továbbá: *nem akarta meginni a kávét* (azért csukják be), *utalványa jött Magyarországból* 'meg kell fizetnie az okozott kárt', *hosszú szaladságra ment* 'meghalt', *szoba* 'ágy', *úszni küldeni az ágyakat* 'szétszedni az ágy kapcsait, hogy összedüljön'. Ilyenféle adatok, melyek feltétlenül bizonyítják, hogy a katona-argot képződése legalább is meg-megindult, bizonyára akadnak még.

¹ E szavak közül néhány a mai jassz-nyelvben is megtalálható, így *gugyi* 'szesz ital', ma 'kábitó ital' Sz., *szuka* 'ringyó', ma 'nő' Sz. (saját gyűjtésem szerint azonban a jelentése ugyanaz ma is, mint egykor), *pikó* 'kenyér', ma *pikkolni* 'enni' Sz., de vö. *pikken*, *piku* JV.

A sportnyelvvel, illetőleg szókinccsel még senki sem foglalkozott, holott ez igazán gazdag zsákmányt adna.

Az anyaggyűjtés tehát fölöttébb hiányos, s hogy a magyar titkos- és csoportnyelveket fel lehessen tudományosan dolgozni, először ezen a téren kell a mulasztásokat helyrehozni.

(Folytatjuk.)

BÁRCZI GÉZA.

A „pesti nyelv“.¹

7. Minden argot jellegzetes tulajdonsága, hogy igen sok kölcsönszava van (DAUZAT, Les argots 60 kk.).² A magyarországi argot azonban ebben a tekintetben messze tútesz francián, németen, spanyolon, angolon, mert nálunk az idegen elemek még a mai argotban is sokkal számosabbak, mint a magyar kifejezések.

¹ L. MNY. XXVII, 228—42.

² DAUZAT szerint az idegennyelvűekkel való sűrű érintkezés egyik legfontosabb feltétele az argot keletkezésének. Ha ez a tétel igaz, mindenesetre igen meglepő, hogy a mi világháborús katonanyelvünk végtelenül szegény, holott alig volt még egy hadsereg, melynek katonái annyi mindenféle egyéb nyelvű emberrel kerültek össze.

BALASSA szerint (SZIRMAY i. m. 11) 70% az eredeti magyar szók és szólások száma. JENŐ—VETŐ (i. m. 29) 33% német, 25% magyar, 20% héber, 5% cigány, 12% zsidó—német—magyar és 5% egyéb elemet talált. A két számítás között az eltérés, mint látjuk, igen nagy. A JENŐ—VETŐ-féle statisztika, az ő kb. 1400 szónyi gyűjteményük alapján (még ha leszámítjuk is a néhány hibás eredetmegállapítást), nagyjában helyes, sőt az arány valójában még inkább az idegen elemek javára tolódik el. Másrészt azonban kétségtelen, hogy 1900 óta a magyar elemek igen megszorodtak, s az idegének inkább csökkentek. Mindazonáltal a BALASSA-féle megállapítás érthetetlenül túlzott. A SZIRMAY-féle szógyűjteményben, amely minden valószínűség szerint BALASSA számításainak alapul szolgált, alig 35% a magyar elem, tehát a fele annak, amelyet BALASSA jelez.¹

Pontos statisztikát az adatok hiányos összegyűjtése miatt lehetetlen felállítani, de hozzávetőleg 30—35% körű mozognak a mai jassz-nyelv kétségtelenül magyar elemei.

8. Ha szógyűjteményeinken végig tekintünk, minden hézagosságuk ellenére is elég világos képet kapunk a magyar argot fejlődéséről. Már a XVI. század első felében van nyoma magyarországi titkos nyelvnek, de hogy ez milyen, s hogy valóban őse-e a későbbi tolvajnyelvnek, azt közelebbi adatok híján nem állapíthatjuk meg (MNY. XVIII, 38). A XVIII. század vége felé mindenesetre már van szegényes, de alapjában magyar tolvajnyelvi szókincs (1782.), amelyből kifejlődhetett volna egy túlnyomóan magyar elemekből álló argot. E tolvajnyelv lassan fejlődik is, s a következő évtizedben némi gyarapodás vehető észre (l. E.). A XIX. század folyamán azonban a magyar tolvajélet a magyar vidékről, a pusztaírókról, a vásárokról, sokadalmakról, útszéli csárdákból mindinkább a német anyanyelvű fővárosba terelődik, amelynek lebujaiban a német rothwelsch az uralkodó titkos nyelv. BERKES (i. m. 141 kk.) pesti eredetű tolvajnyelvi szövegei, melyek között a német alapnyelvűek sokkal számosabbak, feltétlen bizonyítják ezt, ha maga a tömérdek rothwelsch szó és kifejezés nem volna már magában is elegendő bizonyíték. A magyar és német alvilág érintkezésében természetesen a fejlett német szókincslet elnyomta a kezdetleges, szegényes magyar szókincsletet. Ez azonban nem pusztult el teljesen. Egy része felszívódott a magyarországi német argotba,² jelentős része pedig a magyar és a kétnyelvű tolvajok ajkán megmaradt, de kibő-

¹ Természetesen nem lehet a magyar elemek közé számítani a calque-okat, valamint a magyar végződésellátott idegen szavakat.

² Ilyen magyarból származó elemek a magyarországi német argotban már BERKESTŐL kezdve nagyszámmal kimutathatók (pl. B. *gagyst* < *gagyista* 'arannyal csalo', R. *bia* < *pia* 'ital', K. *herunterketschen* 'lehordani' stb.).

vült a német tolvajnyelv java szókincsével.¹ Ily módon, bár a főváros fokozatos elmagyarosodása következtében a német nyelv használata gyérült, a német-magyar argot-szókincs bizonyos változásokkal megmaradt, mind jobban és jobban beleilleszkedve a magyar alapnyelvű beszédbe. A tolvajvilág nemzetközisége folytán az elmagyarosodás után sem szakadt el minden szál a német titkos nyelvektől, a „neologizmusok“ túlnyomó része azonban már magyar földön, magyar anyanyelvűek ajkán keletkezett, s így a magyar elem állandóan szaporodik a jassz-nyelvben.

Ez a folyamat természetesen lassú. Az 1782-iki és az egri szójegyzék idegen elemei ellenére erősen magyar benyomást kelt; jóval nagyobb számú az idegen elem a még mindig magyaros jellegű vidéki tolvajnyelvben TORONYAINÁL, ellenben a BERKES-féle adatok csaknem teljesen idegen alapokon épült tolvajnyelvet mutatnak, melyben a magyar elem jelentéktelen szerepet játszik. JENŐ—VETŐék anyaga már ismét magyarabb, de a teljes összeolvadás, úgy látszik, még nem történt meg; a szerzők azt is vélik felismerni, hogy a lócsiszarók, vásári csalók nyelve még mindig más, magyarabb a többi ágazatnál (i. m. 32). Az államrendőrség szójegyzékében a németes forma még kétségtelenül uralkodik, ámde sok tisztán magyar új kifejezés is felbukkan. KABDEBÓNÁL a németes szóalak már alárendelt szerepet játszik, SZIRMAY gyűjtése pedig a teljesen elmagyarosodott tolvajnyelvet mutatja, melyben az idegen eredetű szavak száma igen megcsökkent, soknak az alakja erősen megváltozott, s ezzel szemben a magyar elemek száma megnövekedett. (Természetesen sok olyan magyar kifejezés is eltűnt, mely a megelőző szótárakban megvan.) Persze ennek a magyar tolvajnyelvnek is javarésze idegen eredetű még, de már sok kifejezésen csak a vizsgálódó szem tudja, gyakran nem is egykönnyen, felismerni az idegen származást.

9. Miként a németek számára a zsidó csavargók, házalók, vásári csalók, orgazdák héberrel teletűzdelt jiddisch-e már maga is érthetetlen, titkos nyelvnek hat, s ezért a rotwelsch is bőven merít ebből a forrásból, akként hatott a magyar rablóvilágra titkos nyelvként a körülötte settenkedő, belőle vagy vele élő cigányok nyelve. Azért már legrégebb emlékünkné tanúsága szerint is a magyar tolvajnyelv szívesen kölcsönzött a cigányból szavakat.² A mai jassz-nyelv szókincse

¹ Az átmeneti állapotot, a német argot lassú behatolását bizonyítja a valószínűleg jobbára vidéki tolvajnyelvet tartalmazó TORONYAI-féle szójegyzék, melyben, magyaros jellege ellenére, a német-jiddisch Gaunersprache-nak már nagyon jelentős szerep jut.

² A cigányok maguk is bizonyos fokig titkos nyelvnek tekintik a saját nyelvüket. Erre vonatkozólag érdekes anekdotát közöl PONORI THEWREWK EMIL (JÓZSEF FŐHERCEG, Cigány nyelvtan 307 és EPhilKözl. XI, 706). Az 1820-as években a nagy cigánybarát Smodics plébános megpróbált Siklón a cigányoknak saját anyanyelvükön prédikálni. Hálátlan hívei azonban

ennélfogva német, héber-jiddisch, cigány s magyar eredetű kifejezésekből áll, melyekhez azonkívül néhány egyéb származású (főként tót) szó csatlakozik. Nem tudjuk, hogy a környező egyéb népek titkos nyelvei mennyire hatottak a magyarra, mivel ezeket még senki sem hasonlította össze. Meglehet, hogy nem egy ismeretlen eredetű argot szavunk őseit az oláh *smecherea scăban*, a cseh *hantyrkában* vagy valamely más szláv argotban találjuk majd meg.

A magyar mellett még mai napig is legszámosabb német elemek két csoportra oszthatók. Az első csoportba tartoznak az eredeti német köznyelvi jelentésükkel átvett szavak. Ezek voltaképpen már a magyar tolvajnyelvnek saját külön átvételei s nem a rotwelsch öröksége, mert hiszen német beszédben ezek a szavak egyáltalán nem titkosak. Ilyenek pl. *sgy. zihér* 'biztos', *Sz. fenszti* 'ablak', *Sz. sveszti* 'nőtestvér', *Sz. ejnstejgolni* 'beszállani, behatolni', *Sz. grund* 'telek', *Sz. klingli* 'kilíncs', *Sz. peisli* 'tüdő', *Sz. smóci* 'csók', *Sz. stímfli* 'cigaretta', *Sz. svári* 'nehéz', *Sz. hári* 'haj' stb. E csoportba tartoznak az ilyen, némiképpen megváltozott jelentésű szavak is, mint *Sz. báresz* 'pénz', *sgy. fatig* 'pénze, ereje végére jutott', *Sz. hellni* 'világosság', *sgy. ritter* 'nagy legény, kérdő, fennhéjázó' stb., mert ezek is német köznyelvi szavak, s a jelentésváltoztatás már a magyar argot műve. Akad közöttük néhány bécsi népnyelvi szó is, bár ezek inkább a régi, még német alapnyelvű magyarországi tolvajnyelvben voltak gyakoriak, néhányuk azonban mind máig megvan, sőt a köznyelvbe is átment, pl. *R. angéholni, angehen* 'megpróbálni, hozzálátni a munkához' (< b. *angehen* 'megpróbálni'),¹ *R. ausmachen* 'elküldeni, kiverni, kikergetni' (< b. *ausmachen* 'jemanden verweisen'), *Sz. sölni* 'ruha', *R. ausschöln* (vö. *Sz. ansöllerolni* 'felöltözni') (< b. *ausschülen* 'die Oberkleider ablegen'), *R. baci* 'nagy' (< b. *Baz* 'eine dickliche Substanz', talán kontaminálva a *bausi* 'nagy' szóval), *Sz. bliccelni* 'a fizetés elől megszökni' (< b. *Blitzer* 'einer, der liederlichen Dirnen für erwiesene Gefälligkeiten nichts bezahlt'), *Sz. vurni* 'kihasználható, becsapható ember' (< b. *Wurz'n* 'Bezeichnung einer unwissenden Person'), *Sz. strici* 'selyemfiú, akit a nők tartanak ki' (< b. 'eine feinere Gattung Nichtsthuer') stb.

A másik, az előbbinél sokkal nagyobb számú csoportot a német tolvajnyelvből, illetőleg annak különleges magyarországi

meg akarták verni, mert, mint mondták, mi lesz velük, ha már az urak is elkezdik megérteni az ő nyelvüket. GYÖRFFY ENDRE (Magyar és cigány szótár 5—6) ugyancsak azt állítja, hogy a cigányok féltékenyen őröködnék nyelvük titkosságán, s ezért a cigány szókinés gyakran változik.

¹ A bécsi népnyelvre vonatkozó adatokra l. HÜGEL, Der Wiener Dialekt, Lexikon der Wiener Volkssprache.

ágából kölcsönzött szavak alkotják.¹ Ezek száma légió. Ilyenek pl. Sz. *Abkauffer* 'a hamis kártyás cinkosa', Sz. *srenker* 'betörő', Sz. *freier* 'civilember, úr', Sz. *hausmeister* 'álkules', Sz. *fuksz* 'arany', sgy. *bliccableiter* 'csendőr', Sz. *obicupfer* 'kabáttolvaj', Sz. *sné* 'ing', B. *elver* 'lábak', Sz. *link* 'nem valódi, ál', JV. *gelb* 'gyanús', Sz. *lesz* 'fuss, menekülj' (*lesen* 'menni'), Sz. *pikkólni* 'enni' (*picken*), Sz. *frolni* 'megcsalni, tévútra vezetni' (*führen*), Sz. *blechelni* 'fizetni', Sz. *bezenkolni* 'betörni', Sz. *umplankolni* 'kicsérélni, másra fordítani a beszédet' stb.

A német szavak néhány dialektikus vonást is feltüntetnek, mégpedig jobbra olyanokat, melyek egyaránt jellemzőek Alsó-Ausztriára meg Budapest és környéke német tájbeszédére. Pl. jellegzetes az *l*-nek a megelőző (és néha követő) magánhangzóra gyakorolt labializáló hatása, mely néha nem német (de németen keresztül jött) szavakon is érvényesül; így sgy. *böli* v. JV. *böller* 'kutya' (*Beller*),² sgy. *brüli* v. Sz. *brüller* 'gyémánt, briliáns' (*Brilliant*), Sz. *snöli* 'zsebkendő' (R. *schnelli*), Sz. *sölni* > *szöllér* (Nyr. XLIII, 233) 'ruha' (*Scheller*), sőt Sz. *döli* v. B. *delli* v. JV. *delles* 'ajtó' (héb. דלת). Ezzel szemben igen gyakran $\ddot{o} \sim \acute{e}$, $\ddot{u} \sim i$; így Sz. *iberadni*, *iberólni* 'átadni' (*übergeben*), Sz. *malér* '10' (*malheur*) stb. Jellemző az is, hogy bár a kicsinyítő képzők igen gyakoriak (főként az *-i*), a *-chen* igen ritka.

A német elemek mellett legszamosabb idegen elem a héber (a talmudi és aramaeus elemeket is ide számítva).³ Mínt hogy a héber elemek már az átadó rotwelschbe a jiddischen át jutottak, hangalakjuk nemcsak rendesen a nyugati, németes ejtést tükrözi vissza (ט = ó, א = au, ב = v, ת = sz, פ = f), hanem közvetlenül a jiddisch ejtés sok sajátosságát is mutatják (כּ = ú; אַ = aj, oj; a hangsúlyt követő magánhangzó szintelen e-féle hanggá redukálódik; szóvégi zöngés zöngétlenné válik stb.). Pl. Sz. *meló* < B., JV. stb. *meloche* 'munka' (מלאכה), JV. *pónem* 'arc' [פנים], Sz. *lenovné* 'holdvilág' (< *levone* לונה), Sz. *zóf* 'ezüst forint' ~ 1782: *czoff* 'egy forintos' (צוף 'arany'), Sz. *hóhem* 'ravasz, okos, ügyes' (חכם 'böles, tudós'), Sz. *sovjet* < R. *Schojwet* 'törvénytörő

¹ A rotwelschre: AVÉ-LALLEMANT, Das deutsche Gaunerthum III—IV. k.; E. BISCHOFF, Wörterb. der wichtigsten Geheim- und Berufssprachen, amely különösen a jiddischre jó forrás; POLZER, Gaunerwörterbuch stb. A magyarországi német tolvajnyelvre fontos forrás BERKES és az államrendőrség i. m.

² De Sz. *biller* is, melynél nem szabad személynévre való tréfás hasonlításra gondolni, mert a szó ilyen alakban régi (R.).

³ A héberre és jiddischre l. POLLÁK A. héber-magyar szótára, továbbá BISCHOFF i. m. és STRACK, Jüdisches Wörterbuch.

bíró' (שֹׁפֵט 'bíró'), Sz. *ajser, ojser* 'gazdag' (אֲשֵׁר 'gazdag' + אֲשֵׁר 'üdv, szerencse'), Sz. *kajak* 'erő' (כַּחַץ), Sz. *bájesz* 'ház' (בַּיִת), R. *mesüge* 'bolond, örült, hülye' (talm. מְשֻׁגָּע), Sz. *jájem* 'borravaló' (יַיִ 'bor') stb. Ezzel szemben néhány szóban más ejtést találunk; így Sz. *haver* 'barát' (חֵבֵר, de többes חֵבֵרִים, vö. arab. *chabér*), JV. *jatt* 'kéz' (יָד, talán hangsúlytalan יָדִי?), Sz. *kóli* 'hazugság' (קוֹלִי 'hang') stb. Sok héber eredetű szó rabbinikus meg jiddisch továbbképzés vagy ferdtítés folytán erősen megváltozott alakban szerepel, sőt néhány német szó is galíciai közvetítésről tanúskodik. Pl. Sz. *misz* 'csunya, rossz, kellemetlen' (talm. מְאִיִּם 'geringwärtig', vö. מְאִיִּם 'megvetett'), B. *hirig* 'kártyán jel, melyet a hamiskártyás körömmel csinál' v. Sz. 'verekedés', Sz. *hargenolni* 'verekedni' (הֲרֵג עֵינֵי a הֲרֵג 'megölt' főből), Sz. *havrusze* 'tolvajbanda' (talm. חֲבֵרֵי חָטָא, vö. חֵבֵר 'barát'), JV. *betüach* 'bizalmas' (vö. talm. בְּטוּחָהֵיִת 'Sicherheit', héb. בְּטוּחָה 'bizott'), Sz. *kszi-verli* v. *kszivedli* 'levél' (talm. פְּתִיבֵעַט, פְּתִיב, vö. פְּתִיב 'irt') és sok más, továbbá R. *grüder* 'lárma, kiabálás' (*Geruder*), Sz. *hojsz, hajsz* 'nadrág' (*Hose*) stb. A héber-jiddisch elemek száma az utóbbi időben különben igen erősen csökkent.

Jelentősek a cigány elemek; ezek többnyire már (de nem mind) a magyar tolvajnyelv szerzeményei. Ilyenek pl. Sz. *biboldó* 'zsidó' (ua.), sgy. *mirikli* 'gyöngy' (ua.), JV. *máror* 'kenyér, cipó' (ua.), Sz. *duma* 'beszéd, hazugság, fecsegés' (*duma* 'hang'), Sz. *kaló* 'fekete', JV. *sukar* 'szép', sgy. *dilinos* 'bolond' (*dilino* 'ua.'), Sz. *piál* 'iszik' (*piel*),¹ Sz. *basavál* 'zenél' (*basavel*), Sz. *máráz* v. sgy. *márol* 'verekedik, ver' (*marel*) stb. A cigány eredetű főnevek nem mindig egyes-számú alanyesetükben kerülnek át, hanem sokszor gyűjtőnév értelmű többes nominativusban; így Sz. *lóvé* 'pénz' (*lovo* többese *love*), Sz. *lila* 'kártya' (*lil* többese *lila*), sőt a sok *lugnyi* v. *lubnyi* adat mellett van JV. *lugnya*, T. *lügenya* (?) 'rossz nő' (< *lubnyi* 'szajha' acc.-a *lubnya*), hol az -a valószínűleg jassznyelvi torzító képző.²

Ezekon kívül van még néhány egyéb nyelvből származó szó, melyek közül a régebbiek (olaszok, franciák) inkább a német, az újabbak inkább a magyar nyelv útján kerültek be,

¹ E szó különben egyike a legrégibb nemzetközi tolvajszavaknak. A franciában már a XIII. század végén felbukkan, s Villon argotikus verseiben is előfordul. DAUZAT szerint (Les argots 69) a keresztsek hozták Görögországból nyugatra. Ha ez igaz, akkor a cigánynyelvben is görög kölcsönszó lehet; ha eredeti cigány szónak bizonyul (s ez valószínűbb), akkor talán a franciába is a cigányoktól mehetett át.

² A cigányra főként JÓZSEF FŐHERCEG cigány nyelvtanát s (jobb híján) GYÖRFFY cigány szótárát használtam.

egyesek (szlávok) pedig talán közvetlen kölcsönzések. Német közvetítésre mutatnak: B. *bulancher* v. J.V. *bulanzser* 'pék' (fr. *boulangier*), J.V. *frankóvilla* 'szabad ég' (ol. *franca villa*), Sz. *franka* 'ua.' és 'csavargó, facér', Sz. *frankó* 'szabadon, nyíltan' (ol. *franco, franca*), K. *kalda* 'meleg' (ol. *calda*), Sz. *mia* 'ezer' (ol. *miglia*), T. *andé* 'kettesben való játék' (fr. *en deux*), Sz. *gamarilla* 'tolvajbanda' (sp. *camarilla*), *durmol* 'alszik' (*durmen* < ol. *dormire*, fr. *dormir*) stb., stb. Ellenben a magyar nyelv közvetítése valószínűbb a Sz. *resti* 'vendéglő' (fr. *restaurant*), K. [*kula*]*kabaré* 'árnyékszék' stb. efféle szavaknál. Még latin szó is akad a tolvajnyelvben; így 1782: *kaneforia* 'akasztófa', J.V. *akva* 'víz', K. *longimusz* 'magas ember' stb. Közvetlen átvételek lehetnek pl. J.V. *birtas* 'kocsmáros' (szerb 'ua.'), *klapec* 'fiú, gyerek' (tót *chlapec*), Sz. *bratyi* 'pajtás' (tót *brat*), J.V. *májbrát* 'barátom' (tót *moj brat*), Sz. *sztari* 'tanító' v. K. *sztara* 'vén' (tót *stary, stará*), Sz. *zrityó* 'ülep' (tót *rit'*), Sz. *szlanyi* (tót *slanina*) stb., s még néhány szláv szó. A népnyelvi, tájnyelvi elemek gyérek. Talán ide lehet számítani a Sz. *retyerutya* 'cókмок', Sz. *fidis* 'kacér, csapodár' (*fidélis* 'színeskedő' MNy. II, 254, MTsz.), Sz. *marci* 'kenyér' (MTsz.) szavakat s talán még egy-kettőt.

10. A magyar tolvajnyelvbe bekerülő ilyen idegen elemek csak lassan idomulnak a magyar nyelv hangrendszeréhez. Eleinte — főképen, mivel az átmenet idejében e szavakat a magyar tolvajnyelvbe átültető egyének kétnyelvűek, s a magyar többnyire csak második nyelvük — legalább a feljegyzések szerint csaknem teljesen eredeti hangalakjukat tartják meg, lassanként azonban, amilyen mértékben a beszélők magyarosodnak, különféle hangváltozások, hanghelyettesítések folytán a szavak mind jobban és jobban simulnak az átvevő nyelv szelleméhez. Ezt az utat nehéz követni, minthogy a régebbi feljegyzések hangjelölésére alig lehet támaszkodni. De már a BERKES-féle szógyűjteményből is kitűnik itt-ott, hogy egy-egy szónak az írása nem fedi a valódi kiejtést, az államrendőrség szótára pedig nem egyszer világosan meg is jegyzi ezt. Ha a JENŐ—VETŐ-féle aránylag pontos feljegyzéseket összehasonlítjuk a SZIRMAY-féle szótárral, nyilvánvalóvá válik az egész folyamat.

Talán a hangsúly idomul leggyorsabban a magyar hangsúlyhoz. Ez sem történik azonnal, de itt teljesen lehetetlen a régi viszonyokat megállapítani, mert adataink ezt a kérdést teljes homályban hagyják. Annyi azonban kétségtelen, hogy bizonyos pesties, éneklő hanghordozás hosszabb ideig képes megtartani egy-egy szó idegenszerű hangsúlyozását, s még ma is gyakran hallani ilyenféle ejtést: „Talán *mesüge* vagy?“, bár már sűrű a *mesüge*, *havrusze* stb.-féle hang-

súlyozás is.¹ A héber-jiddisch (meg a német) elemek számának csökkenésével az ilyen elütő hangsúlyozású szavak mind jobban elszigetelődnek, s hangsúlyukat hovatovább az első szótagra vetik.

A magánhangzók szempontjából legszembetűnőbb az *au* > *ā* > *á* változás; így JV. *bauzi* > Sz. *bāzi* > sgy. *bāzi* 'nagy' (rw. *bausi*), Sz. *staub* > sgy. *stāb* > sgy. *stāb* 'cigaretta' (*Staub*), Sz. *zāfolni* 'zabálni' (*saufen*). De a legtöbb változás, hanghelyettesítés a mássalhangzók körébe tartozik. A német vagy egyéb *ch* (x, ǵ), valamint a jiddisch-héber כּ, ך helyébe a magyar tolvajnyelvben *h* vagy ritkábban *k* lép, mégpedig magánhangzó előtt vagy szó végén rendszeren *h*, mássalhangzó előtt többnyire *k*; így sgy. *huligán* 'semmiházi' (כּוּלִּיגָאָן), Sz. *laholni* v. sgy. *lahizni*, sőt Sz. *lauolni* 'nevetni' (*lachen*), Sz. *cseherli* 'kocsmá' (vö. ném. *zechen*), Sz. *marhecolni* 'futás közben lopni' (*marchetzen*), sgy. *brahis* 'erősza-kos' (*brachium?*) (vö. Sz. *brachis*), JV. *chóchem* > Sz. *hóhem* 'ravasz, okos, ügyes' (חֹכֵם bölc), Sz. *kajah* 'erő' és Sz. *kajahos*: R. *kajakos* 'erős' (כּוֹחַ 'erő, hatalom'), Sz. *héder* 'szoba, cella' (חֶדֶר), sőt Sz. *Mohambé* (JV. *Mókombé*) 'Budapest' (מִקְוֵה בֵּית, szóról-szóra 'bécs-város'), míg Sz. *Mókemvóf* 'Bécs' (מִקְוֵה 'vécs-város'), T. *flukesz* 'káromkodni' (*fluchen*), JV. *achrem*: Sz. *akrem* 'hátról, hátsó' (אַחֶרֶת 'utána következő'), Sz. *fuksz* 'arany' (rw. *fuchs*), Sz. *klapec* 'fiú, kis gyermek' (tót *chlapec*), stb. A német palatalis *ch* (ǵ) aránylag jobban megmarad: Sz. *fechtolni* v. sgy. *fechtólni* (de sgy. *frektolni* is) 'koldulni', Sz. *blechelni* 'fizetni', Sz. *ditrich* 'álkulus' stb. A cigány aspirált mássalhangzók közül a *č* mindig elveszti aspirációját; így JV. *cshávó*: Sz. és R. *csávó* 'fiú' (*cshavo*), JV. és Sz. *csaj* 'leány' (*cshaj*), JV. *lacsó* v. Sz. *lácsó* 'jó' (*lacsho*). Ezzel szemben a cigány *k̄* a szó belsejében *kh* lesz, a szó elején azonban redukálódik *k*-vá; így Sz. *nikhaj* 'jelentéktelen, senki ember' (c. *nikhaj* 'sehol'), Sz. *bokhálós* 'éhes' (c. *bokhalo* 'éhség'), sgy. *dikhólni* 'látni' (c. *dikkel*), azonban R. *kamelló* 'szerető', Sz. *kamelni* 'szeretni' (c. *khamel* [*kamel*]). A cigány *χ*-féle hangra alig van biztos példa; így Sz. *halózni* 'enni' (c. *chal*, *hal*), de lehet, hogy a *kajálni* 'enni' ige is ugyanennek a cigány szónak az átvétele, mely azután a *piál* analógiájára alakult (vö. még az ige multidejű tövét: *haja*-). A német *pf* könnyen megy át *f* (*ff*)-be; így Sz. *cupfolni* > sgy. *cuffolni* 'lopni' (*zupfen*), Sz. *stímfli* 'bagó, cigarettavég' (*Stümpfel*). Sőt talán *pf* > *p*-re is van példa a szó végén: sgy. *skropó* 'gyerek' (*Schropf*), bár ez

¹ Ez a hangsúlyeltolódás aztán változásokat is idézhet elő, vö. *meloche* > *meló*.

lehet a *Schropf* meg a Sz. *krapek* 'gyerek, kisgyerek' (vö. JV. *krapik* 'legény' és R. *krajuk* 'ua.') szavak kontaminációja is. Gyakori a szórványos, egy-két szóra szorítókozó hangváltozás; így $c > z$: Sz. *auzor* 'kincs, értéktárgy' (אֶזְרָר); $c > cs$: Sz. *cseherli* 'kocsma' (vö. *zechen*) és talán JV. *csárniger* v. Sz. *csálinger* 'pincér', amelyet BALASSA (SZIRMAY i. m. 12) a *Zahlkellner*-rel azonosít, ami legalább is kétséges; $v > b$: Sz. *zébacher* 'zsebtolvaj' (*Seewacher*); $r > l$ és $l > r$: Sz. *diris* v. Sz. *dilis* 'bolond' (cig. *dilino*),¹ Sz. *krapek* < *klapec* 'fiú' (*chlapec*), JV. *csáringer*: Sz. *csálinger*; ide tartozik esetleg a Sz. *mafta* 'benzin' (*naphta*), mely lehet egyszerűen félreértett szó is; még igen sok más izolált eset, hol inkább tudatos hangcseréről van szó, így KB. *dizsmi* 'csizma', *dranyi* 'tanító' stb. A JV. *bázli* 'vasút' (בָּרְזֵל) ma inkább Sz. *bajzli* és *bázli* alakban él.² Néhány nehéz mássalhangzótorlódás a szó elején bizonyos fokig egyszerűsödik; így lesz JV. *szchajre* 'lopott árú' > Sz. *szajre* (talm. סְחִירָה), JV. *kszive* 'pénztárca' és JV. *ksziverl* v. Sz. *kszi* 'levél' (vö. פְּתִיבָה és פְּתִיבֵט) > Sz. *szivedli* v. *szi*. — Ez a redukció azonban távolról sem pusztít el minden szókezdő mássalhangzótorlódást, sőt a tolvajnyelvnek egyik jellemző sajátága (ami már maga is erősen idegen eredetre vall), hogy igen kedveli az ilyen szókezdetet, annyira, hogy idegen szavakban néha még megtoldja egy mássalhangzóval a csoportot; így a már említett *skropf* < *Schropf* (itt azonban — mint láttuk — contaminatio is feltehető, vagy a *k* ejtéskönnyítő hang is lehet), Sz. *sztremálni* 'remegni, trémázni' (ném. *Tremmer*, lat. *tremere*), Sz. *szlovelni* 'aludni' (cig. *szovel*), Sz. *smatesz* 'borraló' (cig. *mato* 'részeg'), sgy. *frektolni* 'koldulni' (*fechten*) és sok más. Az is megtörténik, hogy a magyar szavakban a mássalhangzó kiugratásával vagy egy mássalhangzó hozzátoldásával áll elő torlódás (vö. sgy. *zlanji* 'villamos', Sz. *szladi* 'szálloda' stb.).

11. A tolvajnyelv fokozatos elmagyarosodásával nemcsak az említett hangváltozások és hanghelyettesítések hozzák a nagyszámú idegen elemet a magyar nyelvhez közelebb, hanem több más módon is átidomulnak, magyarosodnak a szavak és kifejezések. A legáltalánosabb magyarosítási mód az, hogy az idegen szavakat és kifejezéseket egyszerűen szóról-szóra lefordítják magyarra. Az ilyen módon keletkezett calque-ok száma légió, és sok tisztán magyarnak tetsző szó vagy kifejezés eredetileg ilyen német vagy más idegen jövevénynek a

¹ Vö. még R. *dímisch* 'ua.'

² Sokszor az ilyen szórványos változások már az átadó rotwelschben mentek végbe; ilyen pl. Sz. *srác* 'gyerek' < *Schratz* a szláv (tót? lengyel?) *srač*-ból, ha ugyan nem a jiddisch שְׂרָצִים 'férgék'-ből elvont *šrác* a szó eredete.

fordítása. Ilyenek pl. Sz. *angol* 'kirakat' (*Englisch*), Sz. *égetni* 'fizetni' (*brennen*), Sz. *káposzta* 'futás' v. Sz. *káposztázni* 'futni, menekülni' (*Kraut, krauten*), *ember* '100' (*Mann*), Sz. *gyökér* 'rászedhető, együgyű ember' (*Wurzen*), Sz. *huszonnyolcas* 'utonálló' (*Achtundzwanziger*), Sz. *öreg* 'jó, kiváló, megfelelő' (*alt*), Sz. *ki vagyok* 'mindent elveszítettem' (*ich bin aus*), Sz. *nagy lárma* v. másként *nagybalhé* 'főkapitányság', viszont *balhé* 'lárma, zaj' (cig. 'baj, kellemetlenség'), Sz. *vas* 'pompás, kiváló' (*eisen*), JV. *olvasztani* 'felváltani' (*schmelzen*), JV. *beteg* 'elfogott' (*krank, chojle* < héb. חֹרֵן), Sz. *sárga* 'gyanús' (*gelb*), Sz. *sáros* 'adós' (*kotig*), Sz. *pukkanó* v. *puccantó* (Nyr. XLIII, 233) 'pisztoly' (*Kracher*), Sz. *róka* 'arany' (*Fuchs*), Sz. *szombat* '8' (*Samstag, Schabesz*), R. *háromcsillag* 'szabad ég' (*Dreistern*), *hosszú zsuga* (=kártya) 'szerencsejáték' (*lange Ha* [= *Hader* 'kártya'] eredetileg 'megengedett kártyajáték', szemben a *kurze Ha*-val), Sz. *zene!* 'vége van!' (*Musik*) és még tömérdek más. Néha a keletkezett magyar kifejezés két német fordulat contaminálásából áll elő; így Sz. *falat állni* 'a büntársról a figyelmet elvonni' (*Schmiere* [שְׂמִירָה] *stehen + die Mauer machen* Nyr. LIV, 32).² Persze leiterjakabok is előfordulnak; így B.—Sz. *vászonra zsugázni* 'hamisan kártyázni' < JV. *lájmrá zsugázni* 'biztos nyereségre játszani' (*Leim, auf Leim* 'biztosra'; vö. KB. *lein* 'ua.'). Sokszor szócsonkítások s egyéb ferdtések olyan bonyolulttá teszik a dolgot, hogy a meglevő adatokból igen nehéz rekonstruálni az egész folyamatot. Valószínűleg sok ma ismeretlen eredetű szó ekképen támadt. Példa erre a Sz. *zri* 'kavarodás, lárma, mulatság' szó. Mint láttuk, e szó synonymája egyebek közt *balhé*, viszont *nagy balhé* a főkapitányságot jelenti, melynek más, természetes elnevezése *Zrinyi* 'Zrinyi-utca'. Ebből a tolvajnyelvben gyakori csonkítással áll elő a *zri* vagy kicsinyítve sgy. *zrika* (vö. Sz. *zrikálni* v. sgy. *zrikkálni* 'mérgecsin, bosszantani vkit'), mely azután a *balhé* többi jelentését is felveszi¹: 'rendetlenség, botrány stb.'. Ez csak valószínű feltevés, beigazolni adatok hiányában nem lehet.

Másik módja az idegen szavak megmagyarosításának a szó népetimológia-szerű, de többnyire tudatos, játékos elferdítése. Ez is igen gyakori szóalkotási mód. Ilyenek pl. 1782: *czoff* 'forint': Sz. *zóf* 'ezüst forint' (זֹף 'arany'), 1782: *rajzolni* 'lopni' és Sz. *rajzoló* v. *rajzos* 'tolvaj' (cig. *raj*), 1782: *rúhi*, *rúhizni* > Sz. *ruha*, *ruházni* 'verés, verni, verekedni' (cig. *ruhí*) (e szó továbbformálásai már a 'ruha' és a 'verés' fogalmát, illetőleg szemléletét mintegy összekapcsol-

¹ Meglehet, hogy a *balhé* 'főkapitányság' etimológiailag nem is ugyanaz a szó, mint a *balhé* 'lárma'. Az előbbi a héber eredetű 'úr, gazda' (בַּלְהֵ) és a *hé* 'rendőr' összetétele lehet. ² Mindkét német kifejezés szó szerinti fordítása is megvan.

ják; így Sz. *csíkos ruha*, *zebra ruha* 'verés', Sz. *ruhát szakítani* 'verni'), *zsöllér* 'ruha' (Nyr. XLIII, 233) (*söllér*, vö. Sz. *ansöllerozni* 'felöltöztetni'), Sz. *citerál* v. sgy. *citeráz* 'fél, remeg' (*zittern*, vö. *cidri* 'hideg'), Sz. *csákó* 'ötforintos' (*Csákl*, ami a cigányeredetű *csá* '5'-nek játszi továbbképzése), Sz. *Szliácsra menni* 'vallani' (*schliachenen*, vö. jidd. שליחצן 'áruló, kém', talm. שליחצן 'kiküldött'; az eltolódás esetleg a magyarországi német tolvajnyelvben is végbemegetett), R. *Keglovitz*, *Kéglovics*, *kutlövíc* 'tolvajtanya, szálló' (*Kegel* 'lakás'), Sz. *marci* 'kenyér' < JV. *máró* (cig. *maro*), Sz. *pali* 'tapasztalatlan könnyelmű ember' (Sz. *balek* 'ua.'), Sz. *siker* 'részeg' (jiddisch שיקר). Ilyen a vadász-argotban *tiról!* fácánra figyelmeztető kiáltás (fr. *tire haut!*), *kobak!* fogolyra figyelmeztető kiáltás (ném. *Obacht!*) stb. — Akad német népetimológia is; így Sz. *bószhart* 'hús': R. *booser* v. JV. *boszor* (בוסר). Néha ez a népetimológia olyan bonyolult s annyi más változással, ferdtéssel kapcsolatos, hogy a helyes útra sokszor csak a véletlen vezethet rá. Így pl. sgy. *retí* 'illemhely' a *retirát*, *reterát* szóból a szokásos csonkítás és -i képző alkalmazásával könnyen érthető. Valaki, aki németül is tudott, ebből népetimológiával *rettig*-et (vö. R. *rettich* v. Sz. *retik*) csinált; ennek magyar fordítása *reték* volna, mivel azonban a *Retek-utcá*-t *Révay-utcá*-nak keresztelték át, a *reték* szó helyébe *révai* lépett az illemhely neveként (lényegében ugyanígy magyarázza BALASSA, I. SZIRMAY i. m. 12). A *führen* igéből keletkezett a magyar Sz. *firol* v. *befirol* (a *becsap* analógiájára) 'megcsal'; ebből mint nomen agendi tréfás népetimológiával *firka* 'csalás' alakult, majd ebből ismét új ige képződött: *firkál*, *befirkál* 'csal', amely már teljesen magyarnak látszik.

12. Az idegen szó magyarossá tételének igen általános módja az, hogy a szót, többnyire eredeti végződésének levágása után, magyar képzővel vagy legalább olyan szóvéggel látják el, mely a magyar tolvajnyelvben igen gyakori (bár maga szintén lehet idegen eredetű).

Az igék egész természetesen veszik fel az *-ol*, *-el*, *-öl* (az *ö*-zés gyakori), továbbá az *-ál*, *-áz*, *-z* képzőket. Olyan kölcsönige, mely magyar képző nélkül maradt, mindössze egy van: Sz. *csórní* (de Sz. *csórolni* is!) 'lop' (cig. *cshor-el*). A szintén cigány eredetű Sz. *kamel* 'szeret' (*kam-el*), *szlovel* 'alszik' (*szov-el*) igékben az *l*-t magyar képzőnek érezhették, bár ez esetben meglepő, hogy nincs magánhangzó-illeszkedés. A R. *kurni* (e mellett JV. és B. *kürelni*) 'közöszülni' ige, úgylátszik, igen rövidéletű volt. A R. *chal* 'eszik' pedig ragozhatatlan volt, mint sok ige a primitív argotban. Minden egyéb esetben van képző, mégpedig a leggyakoribb az *-l* (*-ol*, *-el*, *-öl*). Ez járul csaknem minden német (és jiddisch)

eredetű igéhez, mely nem *-ieren*-re vagy *-eln*-re végződik; így Sz. *abfindolni* 'összebeszélni', Sz. *átpasszolni* a 'zsákmányt átadni', Sz. *aufsvendolni* 'a pénzt felváltani', Sz. *blechelní* 'fizetni', Sz. *brennölni* 'ua.', Sz. *bliccelni* 'a fizetés előtt megszőkni', Sz. *durmolni* 'aludni' (*durmen* < *dormir*), Sz. *krautolni* 'elinalni, megszőkni', Sz. *graccolni* 'mászni', Sz. *happolni* 'lopni', Sz. *hargenolni* 'verekedni' stb., stb. Az *-ieren* végű igék magyar megfelelője *-irozni* vagy *-álni*; így 1782: *hontirozni* 'tagadni' v. Sz. *hantálni* 'hazudni, udvarolni' (*hantieren* < dial. fr. *hanter*?), Sz. *flangálni* v. *flangirozni* 'hencegni, begyeskedni', Sz. *prezentálni* 'rajtacsípni a zsebtolvajt', Sz. *hilirozni* 'a kártyát kicserélni' stb. Az *-eln* végű igék *-izni* infinitivus-alakban jelentkeznek, valószínűleg a sok *-li* végű főnévből képzett ige analógiájára (a leggyakoribb denominalis igeképző a *-z*); így Sz. *simlizni* 'megszőkni' (*schimmeln*), Sz. *kaftlizni* 'gombolni' (*kafteln*), bár lehet, hogy ezek mellett megvolt eredetileg a főnév is: *kaftli*, *simli* (vö. Sz. *simlis* 'rabszökevény'), ami egyszerre megmagyarázná a jelenséget. A cigány igéknél viszont túlnyomó az *-ál*, *-áz* képző, valószínűleg azért, mert a cigány igék ragozásában az *a* tövégződés igen gyakori; így *piál* 'iszik' (cig. *piel* 'iszik', de *pija* stb. 'ivott', *pijasz* 'igyunk', műveltető *piavel* 'itat' stb.), Sz. *komál* 'ismer, ért', Sz. *kajál?* 'eszik', sgy. *márál?* 'ver, karmol', (*marel* 'verni'), sgy. *basavál* 'zenél' (*basavel*), Sz. *máráz* 'ver', Sz. *rováz* 'sír' (*rovel*) *basaváz* 'zenél' s innen sgy. *basáz*. De bőven van kivétel is; így sgy. *márolni* 'verni', Sz. *kajolni?* 'enni', sgy. *dikhölni* 'nézni' (*dikhel*), K. *rovozni* 'sírní'. Egy igénél, úgy látszik, a participium volt a kiinduló pont: Sz. *linázni*, *libázni* 'szeneskocsiról lopni' (cig. *lel*, part. praes. *lino*). Nem tudom megmagyarázni a sgy. *hilózni* (*hílieren*) 'kártyát csúsztatni' s a *halózni* 'enni' (cig. *chal*) alakokat, amelyek mellett megfelelő főnév (*hiló*, *haló*) nincsen. Itt valószínűleg a gyakori denominalis *-ózni* végű igék analógiája hatott (*bunyózni*, *melózni* stb.; vö. még a köznyelvi nagyszámú *-ózni* végű igét).

Mindazon egyéb változások, ferdtések, melyeknek az idegen elemek alá vannak vetve, ugyanolyan elvek szerint mennek végbe, amilyenek a magyar szavak elferdítésénél érvényesülnek. Még az sem tesz különbséget, hogy az idegen szavak gyakran nem az átvétel idejében, hanem csak később alakulnak át, mert az argot egész használatban lévő szókincese — akár magyar, akár idegen szó — szakadatlan átalakulásban van. Ezért az idegen szavak egyéb eltorzulásait a magyar szavak kialakulásával együtt fogjuk áttekinteni.

(Folytatjuk.)

BÁRCZI GÉZA.

A „pesti nyelv“.¹

13. A nem idegen nyelvből kölcsönzött elemek lehetnek spontán szóalkotások, de legnagyobb részét a magyar szókinésből való átvételek. A kölcsönzött magyar szavak a jassz-nyelvből vagy megváltozott hangalakban vagy megváltozott jelentéssel szerepelnek. Gyakran ugyanaz a szó hangalakjában is eltorzul, meg jelentésében is megmásul.²

A spontán képződésű szavak kérdése igen kényes. A jassz-nyelvnek sok olyan szava van, melynek származásáról nem tudunk — legalább egyelőre — kielégítő magyarázatot adni; ezt a nehézséget azonban nem szabad a spontán szótermés feltevésével áthidalni, mert a régóta tanulmányozott idegen argot-k tanúsága szerint az ilyen szóalkotás nagyon ritka. Majd ha a szorgos kutatás a biztos etimológiák számát megszorítja, a fennmaradó megoldatlan rejtélyek kulcsa talán egy-két esetben ilyen spontán szóteremtésben lesz megtalálható. Ilyenféle lehet esetleg a már igen régi 1782: *gagyi* 'arany, gyűrű', továbbá *sgy. pimf* 'jelentéktelen, semmi ember', *Sz. lúke* 'bolond', *Sz. titi* 'fej' (de vö. R. *titek*, R. *titusz*), — azonban mindez igen kétséges.

A hangutánzó vagy hangfestő szavak igen ritkák. Biztos példa alig van; ilyenek *JV. bimm* 'csengetyű', *Sz. bambim* 'templom' (*bimbam*), *Sz. peccs* 'pofon', *Sz. ricsaj* 'lárma, mulatság', *Sz. trará* 'postakocsi' (a trombitajelvény miatt), *sgy. traró* 'tívornya' és talán 1782: *búga* 'ökör', *Sz. bunyó* 'verés', *sgy. csingefon* 'telefon' (vö. *Sz. cinger*, *cvink*) és 'villamos', *K. nyehó*, melynek valószínű elsődleges 'ló' jelentésére nincs

¹ L. MNy. XXVII, 228—42, 284—95.

² Van a jassz-nyelvből néhány, a köznyelvből már elavult vagy csak az irodalom útján forgalomba kerülő szó, amely sem alaki, sem jelentésbeli változást nem szenvedett. Ezek nyilván felsőbb körökből, talán a diákok útján kerültek a jassz-nyelvbe; ilyen pl. *Sz. ipsze* 'az illető', *Sz. tokos* 'német', *Sz. angyalbőr* 'katonaruha'. — Egyes elferdült szavak viszont a gyermeknyelvre utalnak; így *sgy. kukor* v. *Sz. kuki* 'cukor'.

adat, csupán 'hús' és K. *nyeholni* 'kóborolni (loholni?)', Sz. *csacsi viz* 'ásványvíz' stb.

Önálló, spontán képzésű indulatszavakat hiába keresnénk, ellenben néhány velük rokon természetű figyelmeztető szócska akad. Ezekből aztán esetleg igék is képződhetnek. Ilyenek: Sz. *heszt!* 'vigyázz!', Sz. *pucc!* és Sz. *rucc!* 'szaladj!, iszkolj!' (erősen redukált magánhangzóval), s ezekből közszóra való idomulással Sz. *elpucolni* 'elszelelni, elhordani az irháját', majd csak 'gyorsan menni' és Sz. *ruccanni* 'elfutni'.²

14. Az átvett magyar szavak eltorzulása különböző módokon történik, melyek közül a legfontosabbak a metathesis, a szóeleji mássalhangzótorlódás előidézése, hanghelyettesítés, contaminatio, idegenszerű ejtés, hangzási hasonlóság alapján egy más, elütő jelentésű szóvá való átalakítás (népetimológia), csonkítás, torzító képzők alkalmazása.³ Gyakran ugyanaz a szó több ilyen változásban vesz részt, sőt jelentése is megváltozhatik.

A metathesises torzulás abban áll, hogy egy szóban két szótag, ritkábban két hang helyet cserél oly módon, hogy az új szó nem kelti fel egykönnyen az eredeti értelmi asszociációját. Ez az alakulásmód, amely DAUZAT szerint a fejlettebb argot-k-sajátja, nálunk elég ritka, de meglepő, hogy már 1782-ből van rá példa. Így 1782: *kosznya* 'szoknya',⁴ Sz. *bambim* 'templom' (*bimbam*), Sz. *zimó* 'mozi', *sgy. razu* 'rendőr', K. *zaka* 'haza', *duhaj* (Nyr. XLVI, 245) 'hajdú', ahol az új szó köznyelvi jelentése is segíthetett,⁵ továbbá játszi népetimológiaszerű ferdtéssel Sz. *Mezei Lipót* 'Lipótmező'. Idetartozik talán további torzulással *sgy. nuszba* v. *nuszbi* 'bajúsz' (<**nuszбай?*), ha ugyan nem idegen szóval állunk szemben.⁶

Mint már fentebb említettem, a jász-nyelv kedveli a szóeleji mássalhangzótorlódásokat, melyekre sok idegen elemében annyi példája van, s ezért ott is előidézi, hol eredetileg nem volt, mégpedig vagy egy mássalhangzó hozzátoldásával (*r, l, s, sz, z*), vagy pedig az első magánhangzó kiugratásával. Ez az eljárás csak az újabb magyar argotban terjed, s 1900

¹ A *pucolni*-t másképen is lehet magyarázni, mégpedig a rotw. *Platte putzen* (népetimológiával a jiddisch *pletegehen*-ből) 'megszökni' szóból.

² A Sz. *sztűrül!* (*sztűrül!* v. *sgy. sztűrj!*) 'vigyázz' idegen eredetű, talán ebből ugyancsak paronymikus attractióval Sz. *trillázni* 'figyelmeztetni, felhívni a figyelmét', bár a szó eredete lehet B. *trillihokken* 'lábbal való jeladás a hamis kártyázásnál'.

³ Az anagramma, azaz egy szó hangjainak (sőt gyakran betűinek) bizonyos rendszer szerint való felcserélése, amely pl. a francia argot egy bizonyos változatában oly általános, nálunk ismeretlen.

⁴ Amikor az értelmezett szó alakulásában része volt a jelentésként közölt szónak, az utóbbit dőlt betűvel nyomatjuk.

⁵ A régi argot metathesise, ha egy példából következtetni szabad, hangok átvétele, a mai mindig szótagok cseréje.

⁶ Nem tudatosan torzító, hanem tudattalan metathesis a Sz. *sovjet* 'bíróság' < R. *Schojwet* (шопы), ahol talán a *sovjet* szó hathatott közre.

előtt nincs rá példa. Így Sz. *slatyak* 'sapka' (*satyak*), sgy. *dranyi* 'tanító', sgy. *zlanyi* v. *zlónya* 'villamos' (ahol a sgy. *zóna* 'ua.' < *zónázn* 'ingyen utazni' is közzehathatott), Sz. *szladi* 'szálloda', sgy. *blícaj* 'bicikli' (de hathatott a *Blitz* 'villám' asszociációja is), R. *drong* 'dorong', sgy. *vlanyi* 'vilányos', K. *blohi* 'bolha' (vö. tót *bleha*), K. *klancsi* 'kanál', továbbá a már említett *sztremál*, *szlovel*, *smatesz* stb. mellett R. *zrityó* 'ülep' (tót *rit*), K. *szkoli* 'hazugság' (קִּיּוֹל), K. *frenzi* 'ablak' stb.¹

Néhány szóban egy-két hang helyébe teljesen elütő más hang lép. Ilyen (*meg*)*mórni* 'lopni' (*csórni*), KB. *dicsmi* 'csizma', Sz. *duli* v. sgy. *dulaj* 'iskola' (*suli*, *sulaj*), sgy. *dranyi* 'tanító', Sz. *eték* 'övék'; meglevő közszóra idomítással Sz. *megdobni* 'meglopni'.

A tréfás fordításnak különös esete a magyar argotban egyes szavak franciás ejtése. Ilyen Sz. *lizsé* 'liget', Sz. *szisszé* ([Margit]*sziget*) stb. Az ellenkezőjére is van példa: a diáknyelvi *gidó* (Nyr. XXVIII, 477) 'zsídó'. Idetartoznak ilyen idegenszerű szavégek és formák, mint sgy. *of* *potyng* 'potyára' (*auf* *potyesz*; *of* tulajdonkép *auf*). Mindezek természetesen magasabb társadalmi osztályok köréből szálltak le a jassz-nyelvbe.

Néhány példa van a *contaminatio*ra is; így Sz. *siropli* 'ernyő' (*Schirm* × *paropli*), Sz. *zarglizni* 'kergetni' (vö. nyelvjárási *zargat* <: *zavar* × *kerget*) és talán a már Jókainál előforduló Sz. *csaklizni* 'elcsenni' (*csapni* × *paklizni*; de lehet, hogy ez a *csá* 'öt' szóból keletkezett német B. *Csakl* 'ötös, ötforintos' továbbképzése, s olyanféle alakulás, mint a magyar *ötön venni* 'lopni').

Gyakori jelenség a hasonló hangzású, de eltérő jelentésű szavak egymással való felcserélése; olyanféle jelenség ez, mint amelyet már meggyökeresedett rossz műszóval népetimológiának hívnak. Mindenesetre itt a tudatos alakításnak nagy szerepe van. Rendesen elegendő az első szótag egyezése, néha az első mássalhangzóé, hogy a csere megtörténjék. Erre az eljárásra, mely különösen az idegen szavaknál gyakori, már régebbi időből is vannak példáink (l. BERKES), de főleg újabban terjed. Ilyen: B. *ferkó* 'ferbli', T. *kelepce* 'emberi nyelv' (*kereplő*), Sz. *simon* 'nem, nincs' (*nimó* vagy *mimó*), Sz. *Klári* 'kloroform', Sz. *kuruc* 'utcai nő' (*k...a*), *kuffergyár* 'bordélyház' (*kupleráj*, de vö. rotw. *Koffer* 'weibl. Schamteil'), sgy. *buzakereskedő* 'homosexuális' (*buzeráns*), sőt talán idetartozik egy 1782-i példa: *topánka* 'pálinka'. Az idegen eredetűekből a fentebb említetteken kívül még néhány érdekesebb példa: Sz. *flótázni* 'hamisan kártyázni' (Sz. *flédlizni*, *Floh*),

¹ Ilyen hangbetoldás néha a szó végén is előfordul, mint pl. Sz. *sekerc* 'jelentéktelen, senki ember' (יְסֵרֵי 'nicht jüdischer junger Mensch').

B. *cápázni* 'kivenni, elvenni' (*zupfen* 'valamiből egy részt kielopni'; lehet, hogy a Sz. *csapni* 'lopni' is ehhez a tőhöz tartozik), JV. *cinkota* 'pofon' (JV. *cinköl* 'pofoz'), Sz. *Jakab* <: B.—Sz. *kóbi* '20' (כ = כָּה '20-as számjegy'), JV. *Sámson* 'kidobott, elcsapott személy' (*Samson* a *samsen* 'eldobni' igéből), Sz. *illem* 'tolongás' (JV. *ullem*), *kovaleves* 'aprópénz' (Sz. *koveleff* '21', a héber כ + א מְלֵהָה '20-as + 1-es számjegy'; a származott *kovaleves* a *leves* 'pénz' hatására jelentést változtatott), Sz. *bóher* 'paraszt' (JV. *búger* < *Burger*: *pógár*), *főcsóró* 'főpincér' (*csáringler*) és sok más.¹ Ilyenféle a K. *strigoletto* 'kitartott' (*strigó*, *strici*) is.

Mind idegen, mind magyar elemekben nagyon gyakori ferdítési mód a szavak megcsönkítése, mely oly módon történik, hogy a szavak vége, ritkábban eleje amputálódik, igen ritkán a szó közepéből irtódik ki egy szótag. Ilyen csönkítés az 1782-i szavak közt nincs, de gyakori a nyolcvanas évekből. A német argotnak kedvelt eljárása a szóvégi aphaeresis, s a mi példáink közül is nem egy már megcsönkulva jött át. Példák a szóvégi csönkulásra: Sz. *csill* 'gyémánt' (*csillozó*), Sz. *dár* és *dáh* o r o g 'álkules' (*dardli*), Sz. *flé* 'trükk, család' (*flédlizni*), B. *lá* 'forint' (*laszlovszki* és ehhez párhuzamosan B. *lé* 'krajcár', mely azonban képződhetik a Sz. *leves* 'pénz' hatására is), Sz. *meló* 'munka' (מְלָהָה); itt azonban észrevétlen rövidülésről van szó: B., JV. *meloche* > R. *melóch* > *melóh* > Sz. *meló*), JV. *há* 'kártya' (*hader*), Sz. *mó* 'mozi', Sz. *mú* 'mutyi', Sz. *spang* 'cigaretta' (*spangoli*), Sz. *tulaj* 'tulajdonos', JV. *hágú* 'félforint' (*halber Gulden*), JV. *ká* 'nő, a tolvaj szeretője' (כָּהָה), JV. *vá* 'csavargó' (*vagány*, *Wagant*), R. *ci* 'cigaretta', R. *di* 'disznó' (a kártyában), Sz. *szlanyi* 'szalonna' (vö. *slanina*), sgy. *bicc* 'bicikli' s talán Sz. *handzsa* 'kés' (*handzsár*). Szóeleji csönkulás, mely újabb s a magyar argot sajátja: sgy. *dő* 'erdő', Sz. *lanyi* 'villanyos', sgy. *cigli* 'bicikli', sgy. *laszti* 'lapda' (*Elastik*). Szóbelseji rövidülés: Sz. *nista* 'éhenkórász, semmiházi' (*nimolista*, vö. *nimolé* <: *nimó* <: *nem*), sgy. *uccsó* 'utolsó' és talán T. *najó* 'nem jó, rossz'. Az egész szó helyett csupán a kezdőbetű nevének használata, mely szokás az egyesületek, intézmények címében újabb időben oly gyakori (MOVE, IBUSz, MAC stb.) szintén megvan; így Sz. *ef?* 'finom?' (s innen sgy. *efef* a kereskedelmi nyelv *prima primissima* kifejezésének analógiájára), sgy. *ká* 'k...a' (vö. *ká* < *kale*), sgy. *zsé* 'rendőr' (*zsarú*) stb.

A legáltalánosabb szóferdítési mód a képzés. XVIII. századi emlékünkből talán még csak köznyelvi tőből, ismert

¹ E példák közül egy-kettő még a német tolvajnyelv számlájára irandó (*Kóbi* = *Jakab*, *Samson*, *bocher*).

köznyelvi képzővel történik új jelentésű szó alkotása (*vág-ván(y)* 'bitska, penecillus').¹ Ma az ilyen szóképzés ritkább (pl. Sz. *hozomány* 'a börtönbe bevitt csomag'), ellenben a jelentés nélküli, tisztán torzító képzők alkalmazása igen általános, különösen 1900 óta. Azonban a határvonalat a régítől eltérő jelentésű új szót alkotó és a pusztán csak torzító képzők között nem lehet olyan pontosan megvonni, mint pl. a francia argotban. Nálunk most van az átalakulás ideje; egyes képzők mindig módosítják a szó értelmét (pl. *-cs, -ács*), mások soha (pl. *-esz*), de legtöbb hol igen, hol nem (vö. *uszi* 'uszoda'; *szurki* 'nyakkendőtű', mely azonban lehet *szurkács* továbbferdítése; *szomori* 'temetés', mely származhatik egy 'temetés' értelmű **szomorú*-ból is, de erre adat nincsen), azonfelül a legtöbb torzító képzőnek még sokszor van valami csekély játszói mellézköngéje (pl. *lityi* 'liter', *omnicsek* 'omnibusz').²

A képzők rendszeresen megcsönkített tőhöz járulnak, az ellenkező (l. *svári* 'nehéz', *bubek* 'fejbűb') ritka.

Maguk a torzító képzők részint a magyar nyelv használatos játszói képzői közül rekrutálódnak, de ezek száma távolról sem olyan változatos, mint pl. a magyar népnyelvben (vö. LATZKÓ GÉZA, A játszói szóképzés; e tanulmányban jassz-nyelvi anyag is van), részint elvont szóvégek, főként idegen eredetűek (*-esz, -áj, -kli, -ek, -icsek* stb.). Sok esetben csak ritka szóvégek gyakori szóvéggel való felcserélésével állunk szemben: *zsibaj* (*schiboj*), Sz. *pacek* 'orr' (JV. *pacef*: talm. פֶּרְצִיף).

A leggyakoribb az *-i* képző. Már a német tolvajnyelvben gyakori *-i* kicsinyítő képző összetalálkozva a magyar *-i*-vel, a legtermékenyebb szóalkotó elemnek mutatkozik, főképp az utóbbi időben. Így Sz. *blöki, böli* 'kutya' (*beller, blecker*), Sz. *bratyi* 'barát' (*brat*), Sz. *brili, csili* 'gyémánt', Sz. *csuri* 'vásárcsarnok', *dadi* 'apa' (cig. *dad*), *dili-s* 'bolond' (cig. *dilino*, lehet csönkítés is), Sz. *döli* 'ajtó' (דֶּלֶת), sgy. *suli*: Sz. *duli* 'iskola' (*Schule*), Sz. *fenszti* 'ablak', *foci* 'rugólabda', *kali* 'leány' (כָּלִי), Sz. *juti* 'jutalom', Sz. *köli* 'hazugság' (קוֹל), sgy. *kricsmi* 'kocsma' (tót *krěma*), Sz. *lanyi* 'villanyos', sgy.

¹ A *kuksi* 'vásár', *gagyi* 'arany', *gugyi* 'ital' szavak etimológiája ismeretlen lévén, nem tudjuk, hogy az *-i* milyen természetű.

² Budapest egyes kerületeinek megvan a maguk tájszólása a jassz-nyelvben, s ezek között a legjellegzetesebb különbséget (a szókincsen kívül) épen a képzők használatában lehet megállapítani. Így a Ferencvárosban (melyre a nagyszámú német köznyelvi szó is jellemző) kedvelt képző az *-ás*, Újpest az *-a* szóvéget, a liget az *-aj, -esz* képzőket kedveli. Így állnak elő ilyen változatok, mint *makás* 'rejték' és *stikás* 'csend', *maka* és *stika*, *makaj* és *stikesz* (h. מִקּוֹם 'hely'? és talm. שְׂתִיקָה 'hallgatás').

cajki 'rima' (*cajka*), Sz. *lityi* 'liter', Sz. *svári* 'nehéz' (*schwer*), Sz. *szini* 'színház', Sz. *szomori* 'temetés', Sz. *szurki* 'nyakken-dőtű', Sz. *szladi* 'szálló' (*szálloda*), Sz. *spiti* 'kórház', Sz. *stadí* 'városliget', Sz. *rejbi* v. sgy. *ribi* 'gyújtó' (*Reibholz*), *resti* 'étterem', sgy. *csoki* 'csokoládé', Sz. *uszi* 'uszoda', Sz. *zsili* 'bekecs' (*gilet*), JV. *cigi* 'cigaretta', JV. *kupi* (*kupleráj*), Sz. *zaci* 'zálogház' (*Versatzamt*), sgy. *döngi*, *döni* 'labda' (*döngő* is), JV. *bajdi* 'hímvessző' (*pajti?*), sgy. *diri* 'igazgató', *nyaki* (Nyr. XLVI, 245) 'nyakleves', *vili* (uo.) 'villamos', Sz. *randi* 'találka', *snöli* 'zsebkendő' (*Schnelle*), sgy. *tiszi* 'pap, tisztelendő', sgy. *cuki* 'kedves, aranyos', sgy. *maszi* 'hazugság' - (vö. Sz. *pikmaszi* 'ua.' és *pik* 'hazugság'), sgy. *buzi* 'homosexuális' és rengeteg más. — Idetartozik az *-iz* igeképző is, pl. *szundizni* 'aludni', *lahizni* 'nevetni', *lepsizni* 'lebzselni' stb. — Sokszor nem *-i* a képző, hanem *-csi*, *-si*, *-ci* (*-óci*): *hapsi* 'barát' (*haber*), KB. *pipsi* 'pipa', sgy. *kuksi* 'szem' (*gucken*), *dusi* 'iskola' (vö. *duli* < *suli*), Sz. *javcsi* 'javítóintézet', R. *vilcsi* 'villamos', K. *kajcsi* 'kávéház', K. *klancsi* 'kanál', *linkóci* 'széllal bélelt ember' (*link*), Sz. *kici* 'rima' (*Kibli* < *Kübel*) stb. — Néha az *-i* vagy a *-si* elé egyéb anorganikus mássalhangzó csúszik be; így Sz. *majgi* 'majom', Sz. *müksi* 'műhely'.¹

Elég gyakori az *-ó* képző: Sz. *bratyó* 'bátya' (*brat*), Sz. *bugó* 'paraszt' (*buger* < *burger*), Sz. *csehó* 'kávémérés' (*cseherli*), Sz. *nimó* v. *mimó* 'nem, nincs' (*nem*; BALASSA szerint *niemand*, de a SZIRMAY-féle *nimó* alakban a nyúlás másodlagos, én *i*-vel sohse hallottam, s a régi adatok is *i*-t adnak), Sz. *ritkó* 'réticüle' (*ridikül*), sgy. *prosztó* 'paraszt, rendőr' (szl. *prost*), sgy. *jatyó* 'kéz' (*ját*, *jatty* 𐤃𐤓), R. *ligó* 'városliget', sőt további ferdtéssel Sz. *csingó* 'csendőr', *zrinkó* 'részegecs' (*zringista* vagy *zri?*). — Különösen a Ferencvárosban gyakori az *-ás* képző,² mely főleg német köznyelvi szavakhoz járul: K. *zéblás* 'kard', K. *badás* 'fürdő', K. *hardás* 'kemény', K. *rundás* 'kerék', K. *pupás* 'bábu', K. *kupás* 'fej', sgy. *cumás* 'cukorka' (*cumlizni* 'szopogatni').

Az *-aj* képző a német *-ei*-ből tiszta torzító képző: Sz. *csurbaj* 'tánciskola' (*csurblizni?*), sgy. *bringaj* 'bicikli' (*bringa* 'ua.'). Sz. *dukaj* 'dohány', Sz. *makaj* 'rejték' (h. 𐤌𐤊𐤓𐤃), sgy. *ricsaj* 'lárma', sgy. *bicaj* és *blicaj* 'bicikli', Sz. *kecsaj* 'szabó' (*kecske*), *sulaj* 'iskola' stb.; továbbá Sz. *zsibaj* 'osztás' (*Schiboi*), sőt *bekaj* 'rablógyilkosság' (*bekajeh*; vö. *kajach* 𐤌𐤊𐤓𐤃 'erőszak').

¹ Sokszor persze az *-i* magához a szóhoz tartozik, de a beszélő torzító képzőnek érezheti; így Sz. *ocsi* 'szem' (tót *oči*), Sz. *lugnyi* 'rima' (cig. *lubnyi*) stb.

² Ez az *-ás* független a magyar deverbális *-ás* képzőtől; főnévhez és melléknévhez járul, *-és* változata pedig nincsen. Gyermekekoromban családi nyelvünkben volt egy ilyen egyalakú *-ás* tréfás képző, amely főként személynevekhez járult (pl. *Lacás* 'Laci').

Néhány szláv szóból vagy személynévből elvont *-ek, -icsek* (néha játékos értelmű): Sz. *papek* 'bot', *sapek* 'sapka', sgy. *bubek* 'fejtető' (*búb*), Sz. *krapek* 'fiú' (*chlavec*), Sz. *pacek* 'orr' (*pacef*: talm. פֶּרְצֵיקָה), Sz. *rebicsek* 'revolver', *anglicsek* (Nyr. XLII, 172) 'angol', sgy. *omnicsek* 'omnibusz', sgy. *rembicsek* v. *rendicsek* 'rendben van!'

Idegen eredetű melléknemekhez gyakran járul a melléknév-képző *-s*; így *dilinos*, *dilis* (*dilino*), Sz. *fidis* 'kacér' (*fidelis*), Sz. *mátos* 'részeg' (cig. *mato*), K. *maládos* 'beteg' (*malade*), sőt *falsis* 'hamis', mely lehet a német és a magyar szó contaminationja vagy torzító *-is* (*-isch*) képző stb.

Néhány ritkább képző: *-a*: Sz. *kaffa* 'kávéház' (*Kaffee*), Sz. *kiba* 'rima' (*kibli*), sgy. *gála* 'epe' (*Galle*), Sz. *guba* 'péNZ' (*guberálni*) | *-ák*: K. *proszták* 'paraszt' (*prost*) | *-cs*: E. *rikancs* 'kacsa', Sz. *durrancs* 'rendőr' | *-ács*: Sz. *szurkács* 'nyak-kendőtű' | *-esz* (*-óresz*, valószínűleg a gyakori jiddisch *-esz*: תֵּשֶׁבֶת szóvégből)¹: Sz. *bakesz*, R. *katesz* 'katona', sgy. *füresz* 'goal' (fúró), sgy. *potyesz* v. *potyóresz* 'ingyen' | *-ling*: JV. *lisztling* 'molnár' | *-ka, kka*: sgy. *zrika* v. *zrikka* 'botrány' | JV. *-kli, -gli*: *vaskli* 'vas', Sz. *zarglizni* 'kergetni' | *-li* és *-lies*: K. *libali* 'leány' és K. *libalics* 'nő, asszony', *-er*: *mocsker* 'bagó' (*mocsok*) | *-uc*: Sz. *buduc* 'aproság' (?), Sz. *fiduc* 'csapodár' (*fidelis*) | *-us, -kus*: Sz. *lézus* 'újság' (*Lesertl*), K. *rundus* 'kerek', Sz. *hekus* 'detektív' (*hé* 'rendőr') | *-usz*: K. *titusz* 'fej' (vö. *titi, titek*) | *-olé*: *nimolé* 'semmi' stb. — Néhány latinos szóvég a régebbi tolványelvben gyakori volt (vö. 1782: *posterium* stb.), a mostaniban ritka, legfeljebb a diáknyelvben vagy a tréfas familiáris nyelvben találni rá néhány példát, így: *libatórium* (Nyr. XLVI, 245) 'leányiskola'², sgy. *Lipócia* 'Lipótváros'.

A képzőelvonással rokon, de teljesen elszigetelt példák: *trityi* (Nyr. XLVI, 245) 'hármásban' (*mutyi*), KB. *jukker* 'fiakker', sőt távolabbról idetartozik a Sz. *feltörni* 'meggazdagodni' (vö. *letörni: to break down*) is. — A jassz-nyelvben régóta meglevő szavak mindig újabb és újabb torzulásnak vannak kitéve, így lesz a B. *zsaró*-ból *zsarú*-n át *razsú*, majd újabbban *zsernyák*.

Külön tanulmányt érdemelne a valódi szóképzés és az összetétel a jassz-nyelvben, mind alaktani, mind jelentéstani szempontból. Első tekintetre feltűnik egyes képzők, eljárások, összetétel-típusok nagy népszerűsége. Kedvelt az *-ista*: Sz. *sá-pista* 'részes tolvaj' (*sáp*), *gagyista* 'gyűrűdobó' (*gagyi*), *gugyista* 'kábitó itallal működő tolvaj', Sz. *tutista* 'gazdag ember',

¹ A magyar népnyelvben is van *-esz* játszi képző.

² A *stiftka* 'lányka' nem képzett, de összetett szó: R. *Stiftl ká* (*ká* <: *kale*), melyben a beszélő a *ka* képzőt érezte.

³ A *manusz* 'ember' (cig. *manuš*) *sz-sze* idetartozik (vö. *Rókusz, sztátusz* stb.).

Sz. *nimolista* 'éhenkórász, semmiházi', JV. *zrinyista* 'naplopó', (*Zrinyi-kávéház*), Sz. *klárista* 'kloroformos rabló' stb. Gyakori az elvonás: sgy. *zaba* 'étel, evés', sgy. *lóba* 'a tenniszlabdaütő lendítése' (*lóbál*), Sz. *pia* 'ital' (*piál*), *kaja* 'étel' (*kajál*), K. *hanta* 'udvarlás, beszéd' (*hantálni*), *lahi* 'nevetés' (*lahizni*), sgy. *szundi* 'csend' (*szundizni* 'aludni'), *sziács* 'tanú' (*sziácsolni* < *schliachenen*) stb. Sok a mellérendelő összetétel: *piakaja* 'dinom-dánom', Sz. *pikmaszi* 'hazugság', Sz. *dáhorog* 'álkulcs' stb.

15. A tolvajnyelv egyik legjellemzőbb sajátága, hogy igen szereti a szinonimákat, azaz kevés fogalomra sok szava van. E szinonimák szakadatlanul teremnek és pusztulnak, értelmi és hangulati árnyalataik gyorsan változnak, s ezért a szemantikai jelenségek helyes magyarázata sokszor rendkívül nehéz, sőt nem egyszer teljesen tanácstalanul állunk a tények előtt. Gyakran a legkülönbözőbb irányú képzettársulások lépnek fel, egyszerre vagy egymás után, s minthogy a közbeeső láncszemek nagyon gyakran hiányoznak, az egész folyamat rekonstruálása lehetetlenné válik. Bonyolítja a dolgot az a körülmény is, hogy a jelentésváltozások hol tudatosak, hol tudattalanok, a nélkül, hogy ezt minden egyes esetben, a változás minden egyes mozzanatánál, akár csak hozzátétleges biztonsággal is meg lehetne állapítani. Olyik-másiknak meg épen anekdotikus alapja lehet, melynek ismerete nélkül a megfejtés lehetetlen.¹

Nagyon sok olyan eset van tehát, ahol a jelentésváltozást nem tudom megmagyarázni; így pl. 1782: *bánya* 'lúd', Sz. *angolra tenni* 'megölni', Sz. *iroda* 'a szén rejteke a szesnekocsi ülése alatt', Sz. *dörrenteni* 'lopni', Sz. *faggyúzni* 'nézni, itélni', Sz. *gyula* 'civilember', Sz. *kefe* 'hazugság'. Sz. *kilözni* 'bort inni', *mári* 'hold', *tészta* 'hazugság' és sok más.

Néha viszont ellenkezőleg több magyarázat lehetséges. Valószínű pl., hogy a B., Sz. *dohány* 'pénz' esetében tartalmi hasonlóságon alapuló névátvitelről van szó. De melyek a közös jegyek? Talán a bankjegyköteg s az összekötözött dohánylevél-csomó közötti alaki hasonlóság, talán az a körülmény, hogy mind a kettő hasonló formájú erszénynek (kostöknék) tartalmát képezte. De akár érintkezési képzettársulás alapján is lehet tűrhető magyarázatot találni: a nagyon szegény emberek, csavargók, gyerekek közt a dohány birtoklása már bizonyos viszonylag kedvezőbb vagyoni állapotra utal. A legvalószínűbb az első magyarázat, minthogy úgy látszik, különösen régebben a *dohány* mindig nagyobb pénzüsszeget jelentett (B.)

¹ Így pl. alig lehetne megfejteni a Sz. *sajtos* 'rendőr' jelentésváltozást a szó régebbi változata — K. *sajt* — ismerete nélkül; ha azonban e szót egybevetjük a *bűdös* 'gyanús, veszedelmes' kifejezéssel, a jelentésváltozás egyszerre világos. Persze később elhomályosodván az eredeti kapcsolatot, a szó a személynévképző -s-t vette fel.

Néha bizonyos tárgyi ismeretekre van szükség, melyeket a dolog természeténél fogva nem mindig könnyű megszerezni. A Sz. evező 'kéz' könnyen érthető volna egyszerűen hasonlóság alapján, de a Sz. evezős 'tolvaj' már innen alig magyarázható. Ha azonban tudjuk, hogy a tömegben együtt működő zsebtolvajok egyike rendszeren előretolakszik, két kezével háritva el evezéshez hasonló mozdulatokkal maga előtt az embereket (BERKES i. m.), mindjárt világos lesz nemcsak a fenti kifejezés, hanem sok más, hasonló tőről sarjadt, pl. Sz. evezni 'lopni', 1782., E. nagy viz 'sokaság a vásárban', R. zé 'tolvajlási látóhatár' (See), valamint a német *Seefahrer*, *Seewacher* stb. A *gagyi* 1782-i 'arany' és 1900-i 'gyűrű' jelentésváltozása tapadásnak tűnnék fel, ha nem tudnók, hogy a változás a *gagyista*-n keresztül történt, aki régen hamis-arannyal telt erszényt „talált“ az áldozat előtt, majd a kincset cinkostársával megbecsültetve, a szegény parasztnak „jutányosan“ eladta (BERKES i. m.), míg az újabb időben, mikor az arany ázsió-különbsége megszűnt, majd maga az aranypénz is csak emlékké vált, ugyanezt a fogást rézgyűrűvel szokták csinálni (*gagyista* 'gyűrűdobó'). Itt tehát a szó szinte művelődéstörténeti emléket őrzött meg. Hamisan magyaráznók a Sz. feketén 'a börtönszabályok kijátszásával', Sz. fekete kszí 'a börtönből ki- vagy a börtönbe becsempészett levél' szavakat, ha nem tudnók, hogy *fekete* elsősorban a börtönben (hol a szabályok tűz gyújtását tiltják) taplóként használt, elszenesített kelmét jelent.

Gyakori a jassz-nyelvben néhány olyan jelentéstani fejlődési típus, mely a köznyelvben aránylag ritka. Így elsősorban a többé-kevésbé szellemes szójáték hozhat létre új kifejezéseket. Az idetartozó példák többfélék. Legnagyobb részük azon alapszik, hogy hangképhez (akár konvergens hangváltozás, akár divergens jelentésváltozás folytán) a köznyelvben több jelentés társult, a jassz-nyelvben pedig az egyik jelentéshez a szó másik jelentésével kapcsolatos szót társítanak; ilyen pl. Sz. *aviatikus* 'munkanélküli' (aki a levegőből él), Sz. *malmos* 'szélhámos' (akár a *szélhámos* más lehet az értelmezéséből: 'ami a szelet hámba fogja', akár csak maga a *szél* szó bukkantja fel a *malom* képzetét). Vagy pedig — ami az említettel csaknem azonos — egy köznyelvi összetett vagy képzett szóhoz alkotó elemeinek elütő jelentését társítják a már megállapodott köznyelvi jelentés helyett. Ilyenek: Sz. *járásbíró* 'munkanélküli (aki bírja a járást)', Sz. *bőrbajos* 'félénk (aki félti a bőrét, mindig baja van a bőrrel)', sgy. *igazgató (úr)* 'a villamos váltóját igazító fiú', Sz. *hozomány* 'a börtönbe bevitt csomag' stb.¹

¹ Idetartoznak az ilyen tréfás, főként diáknyelvi kifejezések, mint: *Kalabriában utazik* (Nyr. XXVIII, 477) 'alsóst játszik', *Tacitusból felel* (Nyr. XXXVII, 127) 'hallgat' stb.

Másik ilyen csoport a gúnyos vagy tréfás elnevezések csoportja (nem egyszer érintkezik a szójátékkal). Alakulása szempontjából igen különmemű csoport, melyben a főnevesített összetett (periphrastikus) jelző, érintkezési asszociáció, tartalmi vagy hangulati hasonlóságon alapuló névátvitel egyaránt megtalálható, gyakran egymással kombinálva. Vaskos humor, néha szellemes gúny jellemzi ezt a csoportot. Ilyen Sz. *kéményszómoló* 'füstölő-kémények tartalmát dézsmáló tolvaj', sgy. *citrompofozó* 'utcaseprő'; Sz. *déli nyitó* 'kirakattolvaj', Sz. *csillagvizsgáló* 'kancsal ember', Sz. *bécsi jószág* 'aranyóra láncsal', sgy. *keztyűs paraszt* 'rendőr' (vö. *prosztó*), sgy., Sz. *emeletes paraszt* v. *zsarú* 'lovas rendőr', T. *újmagyar* 'cigány', Sz. *lógépész* 'lókupec', Sz. *tetübörze* 'Teleki-tér', K. *tetűpuska* 'fésű', Sz. *bárányháza* 'templom', Sz. *koporsószőg* 'dráma-cigaretta', K. *koszvakaró* 'borbély', K. *visszavető* 'fénykép' stb.

Igen gyakori a tulajdonnevek köznévként való használata. Itt sokszor a legnehezebb megtalálni a szó és új jelentése között a kapcsolatot. Ilyen E. *dorka* 'k...a', Sz. *Adolf* 'atout (adú)', Sz. *Alfonz* 'selyemfiú', Sz. *András* 'rendőr (Mihászna András)', Sz. *lizi* 'nap', Sz. *mári* 'hold', *laszlovszky* 'forint' és igen sok más.

Érdekes jelensége a jassz-nyelvnek, hogy a köznyelvben is meglevő szavakhoz jassznyelvi jelentésükön kívül sokszor a köznyelvi jelentés is társul (talán a tudat alatt). Ez magyarázza meg azt a jelenséget, hogy, ha bármily okból egy köznyelvi szóhoz egy új, jassz-jelentés asszociálódik, a szó köznyelvi szinonímái is felvehetik az új linknyelvi jelentést. Így pl. *ruha* (cig. *ruhi*) szó a 'verés' jelentéshez asszociálódván, csakhamar sgy. *zakó* is jelent verést; Sz. *(ki)köpni* 'vallani' (*spucken*) magával rántja érintkezési asszociáció útján a *kiköhögni* igét; a Sz. *lapát* 'kéz' az *evező*-re utal; a sgy. *gabonakereskedő* 'homosexualis' a *buzakereskedő*-ből lett stb.: ide tartozik talán a Sz. *matróz* 'tolvaj' (*evezős*), de vö. *Seefahrer* stb. Ilyenfélék a *csikos ruha*, *zebra ruha*, *ruhát szakítani* kifejezések is. E jelenségekkel rokon az ú. n. *calque* is.

16. A jelentésváltozásoknak mind a négy kategóriája (l. GOMBOCZ, M. Tört. Nyelvtan IV. Jelentéstan 63 kk.) megtalálható, sőt egy ötödik kategória is van, a konvención, megállapodáson alapuló szóátvitel. Ez a csoport különösen a hamiskártyások nyelvéből kerül ki; a legtöbb ilyen szó idegen eredetű, bár sokszor eredeti magyarnak látszik. Példák: Sz. *szerencse* 'tök' (*Glück*), Sz. *tessék* 'zöld' (*belieben*), Sz. *maga jön* 'hetes' (*sie* v. *sie kommen*), Sz. *mondjuk* 'nyolcas', Sz. *lássuk csak* 'tizes', Sz. *péter* 'alsó', Sz. *surányi* 'makkdisznó', Sz. *ladány* 'felső' (*Laudon*), Sz. *olló* 'kilenc', Sz. *alma* 'nem' stb. — A konvenciós jelentésváltozásokkal csínjában kell bánni, mert gyakran kiderül, hogy olyan szavak, melyeket felület

vizsgálat után idesorolt volna az ember, nem feltétlenül ide tartoznak (pl. Sz. *Deák* 'ász': *deák* < *diák* < : *di* < : *disznó*).

A tárgyképek hasonlóságán alapuló névátvitel mindkét fajtája igen régi, úgyhogy már az 1782-i jegyzékből több példa van rá. Asszimilációs példák a sok közül: 1782: *tiszt-tartó* 'második főzsvány', 1782: *kígyó* 'tüsző', 1782: *láda* 'koporsó', 1782: *olvasó* 'bilincs', Sz. *abrak* 'méreg', Sz. *ápolni* 'örizni', Sz. *bökni* 'szürni', Sz. *csirke* 'fiatal lány' (innen *csirke-korzó* 'József-körút'), K. *kútágas* 'akasztófa', Sz. *tyúk*, 'nő', Sz. *szuka* 'k. . . a', Sz. *csőr* 'száj', Sz. *csuka* 'cipő', Sz. *csónak* 'gőzhajó', Sz. *furulyázni* 'újjakkal jelt adni', Sz. *gajmó* 'pipa', Sz. *húr* 'fűrés', Sz. *karperec* 'rabbilincs', JV. *sarkantyú* 'börtönvas', R. *kötőfék* 'óralánc', Sz. *kókusz* 'fej', JV. *dákó* 'hímvesző', Sz. *lepedő* 'százkoronás', Sz. *rét* v. *mező* 'sétatér', Sz. *mackó* v. *medve* 'pénzszekrény' (innen *medvenyúzó* 'hidegvágó acélszerszám'), Sz. *likasztó* 'katona' (*likasztó* 'szokotoló'¹ → lókupec → lóval bánó ember → huszár → katona'), Sz. *bokros* 'íjedős', Sz. *lekapcsolni* 'elfogni' stb. — Kombinációsak: 1782: *rút ember* 'hóhér', Sz. *Alfonz* 'selyemfiú', Sz. *éhes kuksi* 'kiszorgalmú vásár, hol kevés lopnivaló akad', Sz. *fekete kuksi* 'vásár, ahol sok a csendőr', Sz. *fácán* 'úri nő', Sz. *princ* 'úri ember', Sz. *hang nélkül* 'fekete szemüveg', Sz. *hólyag* 'lusta, buta' stb.

Érintkezési képzettársulás alapján szintén régóta keletkeznek tolvajnyelvi szavak. Így 1782: *gyertya ég* 'vigyáznak' (innen *gyertyázni* 'vigyázni, nézni'), 1782: *jordán* 'zsidó', Sz. *drót* 'értesítés', Sz. *csókos kristóf* 'tök nyolcas' (egy csókolódzó pár van rajta), Sz. *lovas* 'piros hetes', Sz. *csónakos* 'piros nyolcas' (a rajtuk levő képekről), Sz. *frakk* 'adósság a vendéglőben' (ahol az adósnak valamely ruhadarabját szokták adósság fejében visszatartani), Sz. *hidegre tenni* 'megölni', Sz. *tűz* 'lárma', JV. *avas* 'rég', JV. *dül* 'alszik' stb. — Ellen-tétes képzettársulásból erednek: Sz. *durrancs* 'rendőr' (*durrantani* 'lopni'), R. *csaló* 'becsületes', Sz. *zárda* 'bordélyház'.

Nevek hasonlósága alapján végbement jelentésváltozás igen ritka. Idetartozik Sz. *zsibaj* 'zsvívásár' (eredetileg 'osztózas' *Schiboj*), Sz. *kovaleves* 'aprópénz' (magyarozatát l. fentebb), K. *illem* 'úri társaság' (< Sz. *illem* < JV. *ullem* 'tolongás').

Annál bővebb forrás a syntagmatikus kapcsolat alapján történő jelentésátvitel. Különösen a sportnyelv hemzseg az ilyenektől: *százaz* 'százméteres síkfutás', *négyszázaz* *gát* 'négyszázméteres gátfutás', *lövő* 'goallövő', *vezet* 'vezeti a futók csoportját, elől van', *indít* 'indítja a futókat, uszókat'. A többi argotból is bőven van idevágó példánk. Így 1782:

¹ *Szokotol* 'a ló fogát megfaragja (*likasztja*), hogy az állat fiatalabbnak lássék'.

mindennapi 'kenyér', Sz. *degesz* 'pénztárca', Sz. *angyal-földi* 'rabló', KB. *kövér* 'disznó', Sz. *belső* 'szív', Sz. *felső* 'emelet', Sz. *bemászó* 'bemászó tolvaj', Sz. *botos* 'polgári rendőr', Sz. *robogó* 'vonat' (vö. KB. *robogó bán*) stb. A jelzett szó marad meg az 1782: *sógor* 'német' esetében. — A leggyakoribb persze a köznyelvben meglevő tapadásos példák analógiájára készült metafora; így 1782: *rikkantó* 'kacsa', E. *csahogó* 'kutya', 1782: *füles* 'ló', JV. *ketyegő* v. *csengő* v. *pityegő* 'óra', Sz. *tollas* 'csendőr', T. *lassú* 'ökör' és igen sok más.

A fentiekben megpróbáltam a magyar argotnak igen vázlatos képét adni. Sok egyéb szempont vethető még fel,¹ s a vázoltam szempontok is kiépitendők volnának. Mások talán, kiigazítva tévedéseimet, tovább fogják folytatni a munkát.

BÁRCZI GÉZA.

¹ Nem beszéltem a jassz-nyelv morfológiájáról és mondattanáról, bár itt is lehetne néhány érdekes megfigyelést tenni (ragozhatatlan igék; a *-ra* rag meglepő funkciógazdagsága; különös, szójátékos kifejezésmódok, mint pl. JV. *Sámson cigarettát színi* 'állását veszíteni': *Sámson* 'kidobott' stb.).